

tikája iránt sem: az igényesen megfogalmazott elvi alapok következetes érvényesítése mellett a szerzők nem feledkeznek meg annak kibontásáról sem, amit e történelmi-tár-

sadalmi alapokra épülő produktumok mint művészeti alkotások nyújtanak.

V. Windisch Éva

ANTOLÓGIA STARŠEJ SLOVENSKEJ LITERATÚRY

Na vydanie pripravil, úvod a poznámky napísal: Ján Mišianik. Bratislava, 1964. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 850 Str.

A közép- és kelet-európai irodalmak régi korszakai gyakran mostohagyermeknek saját hazájuk tudományos és irodalmi köztudatában. Mivel ezeknek az irodalmaknak a nagy nemzeti megújulása általában a XVIII. század végén, illetve a XIX. elején ment végbe, a megelőző évszázadokat — a romantikus múltkereséstől, vagy pedig a pozitivistá adatkutatástól eltérve — csekély megbecsülés övezte. Marxista tudós esetében pedig kimondva vagy kimondatlanul ott kísértett sokáig a gyanakvás: erejét és idejét kevésbé hasznos vagy haszontalan dolgokra fecsérli, esetleg a fontosabb feladatok elől való kitérés sanda szándékával. Az efféle tudománytalan nézetekre az eredményes kutatások s a régi irodalom vizsgálataiból származó fontos elméleti, ideológiai tanulságok természetesen újra meg újra rácăfoltak nálunk is, más országokban is. A kitérő szlovák tudósoknak, Ján Mišianiknak a hatalmas antológiája most a szlovák irodalom esetében is fényesen tanúsítja: nem volt hiábavaló a régi szlovák irodalom emlékeinek a felkutatására irányuló hosszadalmas és fáradságos gyűjtőmunka, hiszen egy gazdag múlt körvonalai bontakoznak ki a nemzeti megújulás időszakát megelőző századok irodalmának a terén is.

A szlovák irodalom történetének korábbi feldolgozói (pl. Ján Mocko, Ján Durovič, Szilády Jenő, Boris Bálint, Sztripszky Hiador, Ján Pöstényi, Imrich Kotvan stb.) a felvilágosodás előtti korszakok természetét legfeljebb amolyan előzményeknek, primitív kezdeteknek tekintették egyrészt, mert kevés s nem eléggé értékes anyagot ismertek belőle, másrészt, mert ez is csekély kivétellel latin, illetve cseh nyelvű volt, minthogy a XVIII. század végéig ezek töltötték be a szlovákok számára az irodalmi nyelvek szerepét. Mišianik munkássága nyomán ez a kép gyökeresen megváltozott. A csehszlovákiai, valamint a magyarországi, romániai, lengyelországi, németországi és ausztriai levéltárakban és kéziratárakban végzett csaknem két évtizedes gyűjtőmunkája nyomán egymás után kerültek napfényre a régi szlovák irodalom eladdig ismeretlen alkotásai. Művészileg is kiemelkedő alkotások (XVI. századi szerelmes versek, Štefan Selecký barokk poémája, XVIII. szá-

zadi népies énekek) mellett természetesen az önmagukban kisebb értékű szövegek (naptártoldalakok, tudóskodó írások stb.) vannak többségben, ez utóbbiak irodalomtörténeti jelentősége azonban szintén igen nagy, mert mennyiségükkel teljesen megváltoztatják a régi szlovák irodalom korábban ismert arányait, meggyőzően reprezentálva a vallásos művek mellett a világi irodalom gazdagságát, kiterjedését. A gyűjtőmunkával párhuzamosan Mišianik megkezdte az anyag feldolgozását, az elvi következtetések levonását. Előbb a régi szlovák irodalom új periodizációját próbálta kidolgozni (*O periodizácii staršej slovenskej literatúry*. SlovLit 1957. Nr. 2. 129—148.), majd többet magával megírta a szlovák irodalom története új akadémiai szintézisének első kötetét (Mišianik—Minárik—Michalchová—Melicherčík: *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava 1958.). Már ezekben a művekben is kibontakoztak Mišianik munkájának az eredményei, tanulságai, a munkásságát megkoronázó, legutóbbi antológia azonban mind az anyag gazdagságát, mind pedig a feldolgozás színvonalát tekintve jelentősen felülmúlja a korábbi publikációkat.

Mišianik új műve ugyanis nem csupán hagyományos értelemben vett antológia. A régi szlovák irodalom régebben is ismert legfontosabb szövegeinek és az általa gyűjtött nagyszámú ismeretlen alkotásnak a közreadását a szerző összekapcsolta a régi szlovák irodalom egész elvi problematikájának a módszeres megvilágításával. Az az ötven lapos bevezető tanulmány, melyet kötete élére helyezett, nemcsak a válogatás, a szövegközlés megokolására szorítkozik, hanem kiterjed mindazokra a fő kérdésekre, melyek tisztázása elengedhetetlen ahhoz, hogy világosan lássuk a régi szlovák irodalom sajátosságait, történeti fejlődését, az egész szlovák irodalom történetében betöltött szerepét, s nem utolsósorban a szomszédos irodalmakhoz való viszonyát.

Mišianik könyve egyidőben jelent meg *A magyar irodalom történetének* a régi magyar irodalmat tárgyaló első két kötetével; alkalmunk nyíltat így a két annyi szállal összekapcsolt irodalom régi korszakai megítélésének az összehasonlítására. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a két egymástól függetlenül

készült mű kiválóan illeszkedik egymáshoz, a bonyolult elvi kérdésekben teljesen azonos álláspontot képvisel, azokban is, ahol korábban még eltérő eredményekre jutottunk. Az intenzív kutatómunka itt is, ott is meghozta gyümölcsét, fényesen tanúsítva, hogy a teljes anyag feltárása és számbavétele, a nacionalista szempontok maradványainak is végérvényes száműzése, valamint a marxista irodalomtudomány szemléletének következetes alkalmazása hasonló kérdésekben elvileg azonos eredményekre vezet különböző nemzetek kutatóinál.

E problémák között talán a legkényesebb az adott nemzet régi irodalma anyagának a körülhatárolása, minthogy a nemzeti mozgalmak előtti korszakokban az egyes közép-európai irodalmak erősen egymásbakapcsolódnak mind nyelvileg, mind az alkotó személye, különösebben pedig a soknemz. üdűgű államegységek révén. Mišanik a régi szlovák irodalom vonatkozásában ezt a kérdést mintaszerűen megoldotta. Elég itt bevezető tanulmányának azokra a tételeire utalnunk, amelyek szerint egy adott nép irodalma nem csupán az anyanyelven indulhat fejlődésnek, s így a szlovák irodalom teljes jogú részének kell tekinteni mindazokat a latin, valamint cseh nyelvű irodalmi alkotásokat — sőt hozzátennem: egyes speciális esetekben még német és magyar nyelvűeket is —, melyek a szlovák nép, illetve társadalom fejlődésének a sodrában, annak igényeit szolgálva születtek. Másrészt tökéletesen igaza van a szerzőnek abban is, hogy ugyanazon írók, illetve művek egyszerre két vagy több irodalom fejlődéstörténetébe is beletartozhatnak és meddő minden olyan vita, mely ezeket a későbbi nacionalista szempontok szerint próbálja *kizárólagos módon* az egyiknek vagy a másiknak elvitatni.

Teljesen reális, amit Mišanik Beniczkynek és Bél Mátyásnak mind a magyar, mind a szlovák irodalomban játszott szerepéről mond. A két kultúra, illetőleg irodalom hasonló érintkezési pontjait kiemelhetné volna mind a magyarországi középkor, mind az Academia Istropolitana s a nagyszombati egyetem, mind pedig a históriás énekek s egyéb jelenségek esetében is.

Továbbfejlődött Mišanik felfogása a periodizációról, amely fő vonalaiban igen közel került a régi magyar irodalom jelenlegi periodizációjához. Mivel e régi századokban a magyarok és szlovákok egy államban, s többé-kevésbé egy társadalmat alkotva éltek, a periodizációnak ez a nagy vonalakban való egyezése szükségeszerű, mert ha túl nagyok az eltérések, akkor valami hiba van vagy az egyik, vagy a másik korszakolásban. Szlovák kollégáink például hamarabb jutottak el egy a XVII. század első évtizedeitől a XVIII. század második feléig tartó egységes nagy

barokk korszak felfogásáig, nemsokára azonban bebizonyosodott, hogy a magyar irodalom vonatkozásában is ugyanez érvényes. Mišanik viszont korábbi műveiben a reneszánsz, illetve humanizmus korszakának kezdetét a XV. század elejére helyezte, most viszont — a magyar irodalomtörténeti periodizációval egybehangzón — a csekély huszita jelenségeket — helyesen — még a középkorhoz tartozóknak ítéli.

A fontos elvi kérdések közé tartozik annak eldöntése is, hogy a nem tisztán szépirodalmi műfajok közül mi és meddig tartozik az irodalomtörténet hatáskörébe. Mišanik álláspontja ezen a téren is teljesen meggyőző, midőn nem merev kategóriákhoz ragaszkodik, hanem azt igyekszik megállapítani, hogy egy-egy műfaj felvétele, tárgyalása meddig jogosult, s mikor kezd csökkenni, vagy megszűnni a jelentősége az irodalmi fejlődés szempontjából. Úgy érezzük, hogy egy-két alkalommal, így a latin tudományos próza, valamint az egyházi ének esetében a kelleténél szigorúbban jár el: ha ugyanis súlyt vet mindarra, ami — amint előszavában hangsúlyozza — a társadalom fejlődését szolgálta, akkor alaposan be kellett volna mutatnia a XVII. század második felének memoár-irodalmát, nem lett volna szabad megfeledkeznie Daniel Krman barokkosan zsúfolt, Rákóczi — illetőleg Czelder Orbán — zászlait felszentelő prédikációjáról, valamint ma is rendkívül érdekes, a XIX. század nem egy gondolatát anticipáló útleírásáról sem. Akár csehül, akár latinul szólaltak meg ezek a prózai művek, mégis fontosak éppen abból a szempontból, amit Mišanik bevezető tanulmánya helyesen hangsúlyoz: nincs áthidalhatatlan szakadék a feudális patriotizmus s a nemzeti ébredés kora között. Ezt Bél Mátyás műve igazolja talán a legjobban: ő a magyarországi polgári fejlődés egyik legfontosabb előképe. Ezért Mišanik antológiájának Bél kétségtelenül érdekes alkalmi versein kívül tudományos munkásságából is be kellett volna néhány szemelvényt mutatnia.

A régi irodalom műfaji problémáinak megítélésében követett szempontjai viszont feltétlenül helyesek. Ugyanez vonatkozik a folklórral való kapcsolatok, érintkezések vizsgálatára, ahol a magyar irodalom kutatói számára is rendkívül tanulságosan elemzi a népies költészetnek a barokk kor irodalmában betöltött igen fontos szerepét. De éppen azért, mert a korszak népies költői anyaga a nemesi udvarházak s a paplakok kéziratos énekeskönyveiből, sőt, sokszor csak dallamjegyzékek incipitjeiből maradt az utókorra, számolnunk kell azzal, hogy a XIX. század népköltési gyűjteményeiben (a szlovák irodalom esetében Kollárnál) rögzített „népköltészet” nem minden esetben tisztán népi eredetű, benne a barokk nemesi költészet

elemei éppúgy megtalálhatók, mint az egyházi énekköltés egy-egy vonása és í. t. Ennek a ténynek ugyan elsősorban a további, a XIX. századi irodalmi fejlődésre van hatása, de éppen azért, mert a Mišianik antológiájában fellelhetők a nemzeti fejlődés előkészítése, itt sem ártana hangsúlyozni.

Meg kell emlékeznünk az antológia nyelvi problémáiról is. Ezek részben a régi magyar irodalom emlékeinek kiadásaihoz hasonlóak. A bevezető tanulmány gondosan ismerteti, hogy Mišianik mennyiben ragaszkodik az eredeti írásmódhoz (főleg ott, ahol a régi szlovák nyelvet a nyelvtörténészek számára is jellemezni akarja), s mennyiben írja át a szövegeket, hogy a mai olvasók számára is érthetőek legyenek. Az átírásnál Mišianik mindvégig a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Textológiai Bizottságának szabályaihoz ragaszkodott. Persze, az ő esete nemcsak azért bonyolultabb, mint a mi irodalmunk régi szövegeinek kiadóié, mert nemcsak szlovák hanem igen nagy mennyiségű cseh szöveget kellett közölnie, hanem azért is, mert gyűjteményébe — mint említettük, igen helyesen — egész sor eredetileg latinul írt szemelvény is felvett, s ezeket bilingvisen közli: latinul és a mai szlovák irodalmi nyelvre lefordítva. Szerintünk ez helyes, tudományosan megalapozott, precíz filológiai eljárás; így az olvasót a sok archaikus (biblikus cseh, csehvel kevert szlovák, régi szlovák) szöveg közt nem zavarhatják meg a modern irodalmi nyelvre lefordított szemelvények.

Az egyes korszakok, illetőleg azokon belül az egyes műfajok szemelvényanyagát rövid ismertetés vezeti be, utánuk pedig (sőt, az egyes szemelvények után külön-külön) alapos jegyzetapparátus következik. Ezek a jegyzetek igen jól eligazítják az olvasót, s arról is tanúszkodnak, milyen jól ismeri Mišianik a kérdés irodalmát. Mintha egy-egy lényegesebb magyar publikáció elkerülte volna a figyelmét, így pl.: *A szlovák históriás ének problémájához* (FK 1956. 113—124.). Ebben a cikkben éppen a Mišianik által közölt szlovák históriás énekekről találhatók adalékok, pl. éppen az, hogy a Bosnyák (Bośniak) Mártonnak tulajdonított *O Muránskom zámku* (A murányi várról) c. ének nemcsak tartalmilag, hanem gondolatmenetével és a költő véleménye, magatartása révén is mennyire megegyezik Tinódi Sebestyén: *Szitnya, Léva, Csábrág és Murán várának megvétele* c. énekének „Másod részé”-vel. — Egyébként még megoldásra váró feladat e históriás énekek, de egyéb — végső formájukban csak a XIX. századból ránkmaradt — szövegek hitelességének a megállapítása. Mennyiben változott meg az

eredeti szöveg a szájhagyomány, a kéziratos énekeskönyvek, majd a nyomtatott gyűjtemények szűrőjén át? A régi szlovák nyelv fejlődése szempontjából sem érdektelen kérdés.

Mišianik egész eddigi életművének egyik legnagyobb felfedezése: a szlovák nemesi verselők szerelmi költészete (a Fanchali Jób-kódex szlovák szemelvényei a XVII., Štefan Selecký barokk poemája a XVIII. század elejéről). Meggyőződésünk, hogy a hosszúság és kitartó levéltári kutatás még sok hasonló „szenzációt” szül majd a szlovák irodalomtörténetírás számára, s ez mind jobban és jobban fel tudja majd számolni a régi szlovák irodalomnak eddig megszokott szemléletét, azt, hogy a Mišianikot megelőző kutatók csak az egyházi életbe ágyazottan tudták elképzelni a XVI.—XVIII. század fejlődését. Úgy gondoljuk, hogy a nemesi költészet régebben azért maradt ismeretlen a régi szlovák irodalom elemzői számára, mert a XIX. századnak s a XX. század elejének nagyrészt egyházi értelmiségiekből álló vagy az egyházhoz bizonyos szálakkal fűződő irodalomtörténészei a XIX. század ismert asszimilációs jelenségeivel és „nemesi” magyar nacionalizmussával szembenállva eleve gyanakvóan tekintettek mindenre, ami nemesi eredetű. Mišianik helyesen keresi a Fanchali Jób János által lejegyzett versek legtöbbjének forrásvidékét Balassi körül; már régebben is feltételeztük, hogy a magyar reneszánsz nagy lírikusának voltak erős sláv kapcsolatai, esetleg epigonjai is. De változatlanul kételkedünk abban, hogy maga Balassi lett volna egyik-másik közölt költeménynek a szerzője. Ennek a megállapítását még hosszú, alapos kutató- és elemzőmunkának kell megelőznie; meggyőződésünk, hogy erre elsősorban maga Ján Mišianik a hivatott.

Ő maga is tudatában van annak, hogy kiadott műve semmiképpen sem jelenti a fellelt óriási korszaknak teljesen lezárt anyagát. Bevezető tanulmányában többször is hangsúlyozza a további kutatás lehetőségét és szükségességét, sőt, azt is, hogy az esetleg előkerülő újabb anyag differenciáltabbá teheti, finomíthatja a korszakról alkotott eddigi elvi megállapításokat és magát a periodizációt (főleg a nagyobb korszakok alkorszakokra való bontását) is. Ez művének és munkásságának egyik legnagyobb jelentősége. Fáradhatatlan kutatóval van dolgunk, akitől még nagyon sokat várhat nemcsak a szlovák irodalomtudomány, hanem a közép-, illetőleg kelet-európai komparatistika is.

Klaniczay Tibor—Sziklay László

Bp. 1964. Szépirodalmi K. 316 l.

Szabolcsi Miklós új tanulmánykötete 1958 és 1964 között írott tanulmányaiból ad válogatást az olvasónak. A kötet három fő részre oszlik. Az elsőben *Irodalomtörténeti kérdések* címmel a huszadik század magyar irodalmának egyes problémáit tárgyalja, a másodikban — *Elvek és művek mai irodalmunkban* címmel — napjaink fontosabb irodalomelméleti problémáit elemzi, s néhány kiemelkedőbb alkotást és életművet vizsgál. A harmadikban, az *Irodalmunk külföldön — és a külföldi irodalomban* pedig a magyar és világirodalom közös problémáiról tájékoztat bennünket.

A három részt nemcsak a szerző személye köti össze, hanem Szabolcsi Miklósnak az a szerencsés tulajdonsága is, hogy nem válik benne ketté az irodalomtörténész és kritikus. A mai irodalom problémáit is az irodalomtörténész összefüggéseket kutató szemével látja, s a múlt irodalmának jelenségeiről pedig úgy szól, hogy azokban napjaink irodalmának forrásait, gyökereit találhatjuk fel.

A kötet első tanulmánya a két világháború közötti magyar irodalom összefoglalását-rendszerezését adja. E vállalkozást még akkor is ünnepelnünk kellene, ha a szerző egyetlen állításával sem értenénk egyet. Általában nagy baj, ha egy tanulmány esetében csak a vállalkozás bátorságát tudjuk dicsérni. Ez esetben azonban kivételt kell tennünk, ismerve a kor bonyolult, részlet-tanulmányok híján, alaposan fel nem tárt, napjainkkal való közelsége miatt sok „kényes”-kérdést hordozó problematikáját. Szerencsére azonban, e tanulmány esetében tovább is mehetünk, s a vállalkozás bátorságán túl az eredményekről is számot adhatunk. Szabolcsi Miklós alapos világirodalmi háttér elkészítése után közeledik a magyar irodalomhoz. Rendszerezi annak főbb áramlatait, legnagyobb hangsúlyt a szocialista irodalomra helyezve. A magyar irodalomhoz érve először az ellenforradalom okozta eszmei-világnézeti válságokat elemzi, majd az irodalomtörténeti folyamatokat szem előtt tartva, több oldalról világítja meg ezt a nagyon is nehéz és bonyolult korszakot. Rendszerezi a haladó magyar irodalom előtt álló megoldatlan feladatokat, számba veszi az írói világ alakulását, s benne a népi tehetségek felszínre jutását, annak nehézségeit, új műfajok, műformák kialakulását s a különböző stílusirányokat. S ezzel mintegy módszertanilag is példát ad az irodalomtörténész legnehezebb feladatához: egy nagy korszak minél teljesebb, de mégis összefoglaló bemutatásához.

E tanulmány e téren nem áll egyedül a kötetben. A magyar szocialista irodalom fej-

lődésének problémái szintén átfogó, komplex kérdés, áramlatok, alkotók, művek helyét kell benne kijelölni, s megrögzött hiedelmeket eloszlatni. Ilyen pl. már magának a szocialista irodalom fogalmának a meghatározása is. Szabolcsi Miklós általánosságban megnyugtató választ ad erre (a részletek még sok kutató sok munkáját igénylik) kimondva, hogy: „A forradalmi szocialista irodalom történetét is úgy kell felfognunk, mint egy eszme, egy ideológia hatása alatt született művek történetét... A szocialista irodalom története elsősorban a forradalmi munkásmozgalom hatása alatt született művek, a kommunista eszmeiség jegyeit magukon hordozó művek története.” Ezzel az idézettel egyúttal illusztrálni tudjuk e kötet s szerzője legjobb tulajdonságát: a művekre koncentrált, tényekre alapozott szemléletet, szemben az előítéletekkel, s mondvascsinált „meggondolások”-kal.

A *Juhász Gyula-problémák* című tanulmány már egy alkotó életművét vizsgálja. Sokoldalúan, sokfelől megvilágítva elemzi azokat a problémákat, melyeket az eddigi Juhász Gyula értékelések még nem oldottak meg. Egyénisége, írói- és emberi alkata a magyar irodalomban betöltött sajátos szerepe, különlegesen tragikus körülményei (vidékiség), adják e megvilágítás fő szempontjait. Az indulás éveiben, a kurucos-népi hangvételt és a nyugati eszmeáramlatok hatására, támadt dekadenciát elemzi. Itt úgy véljük nyomatékosabban kellett volna talán hangsúlyozni az induló költő dekadens vonásait. Nem szállítja le ez Juhász Gyula értékét, sőt, épp ellenkezőleg, a forradalomig megtett útja így válik nagyobbá, emberi magatartása tiszteletre méltóbbá. Megvédi Juhász Gyula képzőművészeti ihletésű verseit a „másodlagosság” vádjától, de azt hisszük, határozottabban kellett volna rámutatnia arra, hogy e versek nem „élményhiány” születtei. S ebben a nézetben az „öszönös” költészetnek valamiféle torz hajtása kísért, az, mely „elsőlegesnek” csak a tájon, a kedves szépségén s a politikai-társadalmi eseményeken felgyűlt ihletet tartja, a műalkotáson, a másik ember művén, s egyúttal a legmagasabbrendű emberi tevékenységen feltámadottat már a másodvonalba sorolja. A Nyugattal való kapcsolata során számadatokkal bizonyítja be a költő tragikus mellőzöttségét, majd a forradalom alatti szereplése után megnyugtatóan tisztázza Juhász Gyula ellenforradalom alatti szereplését, kimondva, hogy ha meg is fáradt, el is keseredett a költő, ha tévedett is, nem lett hűtlen a néphez, nem lett hűtlen Adyhoz. Kár, hogy a *Juhász Gyula költészetének né-*

hány eszmei-tematikai problémája nem épülhetett be szervesen a tanulmány többi fejezete közé, s még nagyobb kár, hogy a *Juhász Gyula és József Attila* c. fejezet teljes egészében kimaradt. (Mert az, hogy e rész Szabolcsi Miklós József Attila-monográfiájában helyet kapott, a szélesebb olvasóközönségen vajmi keveset segít).

A fejezet következő tanulmányai már némileg szűkebb területet fognak át. Balázs Béla magyar nyelven megjelentetett munkájához, a *Lehetetlen emberekhez* írott előszó igen nehéz feladat volt. Egy sajátos — és oly igazságtalanul elhanyagolt (hányszor kell még ezt leírni?) — szerzőt és kalandosságig menő történetű, átmeneti korszakában írott művét kellett egyszerre megismertetni a magyar olvasóval. Ennek során a huszadik század irodalmának, sőt művészetének szinte valamennyi kérdését érintenie kellett. E nagy és távolról sem tetszetős feladattal való küszködés során Szabolcsi Miklós mintha kissé értéke alá szállítaná Balázs Bélát. Igaz, másodvonalába tartozott a magyar irodalomnak. De ennek a második vonalnak mégis oly jellegzetes alakja volt, aki nemcsak jellemzően fejezte ki korát, hanem kinek életútja egyúttal reprezentálta is a századelő magyar értelmiségijének végigjárható útját, eljutva a germán irracionálizmustól a szocializmusig. A tanulmány sokoldalúan elemzi Balázs Béla kereső-teremtő nyugalanságait, kimutatva, miért nem tudott „nagy”, „egész”, „harmonikus” életművet felmutatni. De mindössze egy mondatban jegyzi meg, hogy: „Szakított a régivel, s egy átmeneti szakasz után új művészt akart formálni magából...” Azt hisszük, erre jobban kellett volna támaszkodni, ebből többet kellett volna felhasználni a tanulmány megírása során. Kimondani azt, hogy Balázs Béla a legnagyobb áldozatot hozta e formálás során, a felismert igazság kedvéért és érdekében elvetette régi költő önmagát, s a harmonikus életmű megalkotásának lehetőségét. S itt éppen ennek az új keresésnek a törvényszerűségei maradnak kissé homályban. A fentebbi idézet után Szabolcsi Miklós megállapítja, hogy Balázs a film területén tudta: „... egyesíteni meggyőződését és legjobb művészi képességeit; ez a munka a legjobban megfelelt tehetsége természetének, művészi alkatának...” Itt sem ártott volna e törvényszerűségekre alaposabban utalni. A magas gondolatosság, elvontság s mindennek képekben való plasztikus bemutatása, a felszín mögött rejtőző lényeg konkrét szimbólumokban való kifejezése, a tér és idő költőiségeivel való szembefordulás jellemezte az induló Balázs Béla líráját (a mesék szerepe). E líra alól azonban kicsúszott a társadalmi-eszmei alap. Balázs Béla nem fordulhatott máshová (tekintve, hogy az avantgardista líra minden formája idegen volt

tőle), mint a mindezeket a lehetőségeket kínáló filmhez. S egy — talán ez még fontosabb — másik tényező: Korai lírájában az emberiség osztatlan, ősi állapotához, a művészet kultikus korához s népi kultúrához nyúlt vissza. Ezt az új, magasabb rendű internacionális egységet, s valamennyi művészeti ág összegezését látta — teljes joggal — a filmben. Egy új, internacionalista művészet találkozott egy épp internacionalistává váló művésszel.

A *Nagy Lajos értékeléséhez* c. tanulmányban a szerző Kardos Pál monográfiájának, s egyúttal természetesen Nagy Lajos életművének — két legfontosabb problémájához szól hozzá: a naturalizmus és realizmus arányához, továbbá Nagy Lajos szocializmussal való kapcsolatához. Az első kérdést a naturalizmus árnyaltabb értelmezésével tisztázza. A másodikban polemizál Kardos Pál azon állításával, miszerint Nagy Lajos a szocialista realizmus előfutára, sőt megtestesítője volna. Ezt fejtegetve — de ne feledjük, hogy polemikáról van szó — úgy hisszük, nagyobb hangsúlyt helyez azokra a tényezőkre, melyek Nagy Lajost elválasztották a szocializmustól, semmint azokra, melyek hozzákötötték. Ha elfogadjuk azt, amit Szabolcsi Miklós ír, hogy élete egy szakaszában művei „... a magyar proletár irodalom elidegeníthetetlen részei”, hogy „... a magyar haladó — s egyes korszakaiban a kommunista — írótabornak kimagasló tagja...” akkor, ha a megtestesítő jelzőt el is vetjük, úgy véljük, az előfutár nevet minden bizonnyal megérdemli.

A *100%-ról* c. írás úgy tekinthető, mint A két világháború közötti magyar irodalomról s a szocialista irodalomról szóló tanulmányok mélyebbre nyúló, alaposabb részlete. Azaz: ez a bevezető azért lehetett ennyire sokoldalú, mert egy érett koncepció szerves része, jó szempontok érvényesítése során született.

A *József Attila és a világirodalom* c. tanulmány szerintünk inkább a kötet III. fejezetébe lett volna való. Másik, már inkább módszertani mint technikai kérdés az, hogy a helyénvaló, sőt vitathatatlan állításokat a szerző miért nem támasztja alá valamivel alaposabban. Az egész tanulmányban egyetlen név sem szerepel. Természetesen nem hatáskurkászást kérünk itt számon, nem is kétérdésünk, hanem kíváncsiságunk tette ezt a — sajnos egyébként később is megismétlendő — kritikai megjegyzést.

A tanulmánykötet második részében *Elvek és művek mai irodalmunkban* címmel számos aktuális problémával találkozunk. A szocialista irodalom mai helyzetéről, mai irodalmunk fontosabb elvi kérdéseiről, Juhász Ferencről, fiatal íróinkról, a közelelti költészet helyzetéről, Bálint György kötete kapcsán az irodalmi publicisztikáról, Goda Gá-

bor ürügyén a tárcáról, Sarkadi Imréről, a kritika mai helyzetéről, Kónya Lajosról, Simon Lajosról, az *Egy szerelem három éjszakájáról*, Vas István *Nehéz szerelem* c. regényéről, Darvas József *Részeg esőjéről*, Galambos Lajosról, új műveltségünk anyagáról.

A felsorolt írások száma és jellege felment bennünket az alól, hogy valamiféle irodalmi közös nevezőre hozás után sommás megállapításokkal határozzuk meg valamennyinek az „egységes” jellegét. A címek és témák mutatják, mennyi minden van bennük: eszméket, áramlatokat számbavevő tanulmány, kritika és ismertetés, de akad polémia is. Ez a sokféleség egy egészen sokirányú érdeklődésről, aktív érdeklődésről tanúskodik, akkor is, ha megállapításait nem is tesszük latra. Túlnyomó többségüket itt is — mint az előző fejezetet — az alaposság, a történelmi koncepciókban való gondolkodás jellemzi, s csak kis számban akad közöttük elnagyolt és hevenyészett írás. (Pl.: a Halász Gáborról szóló.) Ami azonban mint közös tendencia, valamennyi írást jellemzi, az a „befogadó”-nak nevezhető gesztus, mellyel Szabolcsi Miklós irodalmunk jelenségeit vizsgálja. Azaz: elsősorban gazdagítani akarja irodalmunkat. Últető és nem annyira nyesegető-gyomláló kertész. Örülni tud, ha egy-egy művet, egy-egy szerzőt a magukénak vallhat, és síkra száll értünk, értetlenségek és korlátozások ellen (pl.: Juhász Ferenc és Galambos Lajos esetében) s szól háttérbe szorult műfajokról. (Az irodalmi publicisztikáról Bálint György esetében, a tárcáról Goda Gábor kapcsán.) Természetes, ezek során sem adja fel kritikai szempontjait, bírál, ahol kell (pl.: Goda Gáborról írva), bár néhol nem ártott volna egy kissé nagyobb súlyt helyezni a bírálatra. (Goda Gábor bírálatában tovább mehetett volna, s Kónya Lajosról és Darvas Józsefről sincs elég kritikai észrevétele.)

Korábban már utaltunk arra, hogy egyes tendenciák és áramlatok számbavevéle során Szabolcsi Miklós rem közöl velünk neveket és műveket. Hihető és logikus okfejtése talán nem is kívánja ezt. A mai magyar irodalomban járatos olvasó, ha keres, maga is talál állításait igazoló példát. Minket nem is az „igazolás” a „bizonyítvány” érdekel elsősorban, hanem az, hogy a szerző milyen művekre és szerzőkre gondolva alkotta meg általánosításait. (Pl.: a *harmadik író nemzedék* c. cikk-

nek csak az utolsó részében említi magyar írókat, de a többiben is hathatósabban szolgáltak volna ezek a különben helyes célt. (Szerencsés ellenpélda viszont a *Közéleti költészetünkről* írott cikk.) Annál is inkább, mert ezek az összefoglaló jellegű tanulmányok és cikkek nem egyszerűen „önmagukban valók”, helyi, vagy ha úgy tetszik, harci jelentőségükön túl mai irodalmunk problématoréténének krónikái is. S az utánunk jövők számára így, konkrétumok nélkül, kevésbé nyújthatnak majd okulást.

Hogy Szabolcsi Miklós mennyire nem a Gyulai Pál említette darázs természetű kritikus, azt a kötet legjobb tanulmánya, az Aragon *Les poètes* c. művéről írt bírálatja bizonyítja. Épp azzal, hogy ez sikerült a legjobbra. Az, amelyben személyes örömeinek, érdekeltségének a szerző és műve iránti szeretetének a leginkább adhatott hangot. Segítve ezzel annak a tévképzetnek az eloszlatását is, mely „objektivitás” címszóval szenvtelen kívülállást, személytelen érdektelenség unalmát kényszeríti az írásművekre. Aragon művét egyszerre ismerteti, méltatja, és ad vallomást a nyomán támadt gondolatairól. (Pl.: a dallam a mai magyar lírában, a mai líra ritmusa, az alkotáslelektan problémái, stb.) A témának ez a „lazább” kezelése csak használt, a „szabályos” fejtegető cikkben is elmondható igazságok köré egy életközeli atmoszférát teremtett.

S ezzel már át is értünk a kötet harmadik fejezetébe. Itt találunk még egy Aragon kritikát (*J'abats mon jeu*-ről) A *legújabb magyar irodalom világirodalmi kapcsolatairól* és Somlyó György műfordításai kapcsán a modern francia líráról. Mindegyiket a tényekre és példákra támaszkodó alaposság jellemzi. Az elsőben — a téma természetéből adódóan — történeti folyamatosságában tekinti át húsz esztendőnk világirodalmi kapcsolatait, gondosan rendszerezve a külföldi áramlatok hazai rezonanciáit. Azt hisszük, nem lett volna célszerűtlen, ha irodalmunk külföldi terjesztésének akadályairól (szervezetlenség, ad hoc jelleg) ír néhány kritikai megjegyzést, továbbá a környező népekkel való kapcsolatainkról mi inkább a kritika, semmint a meglegedés hangján írtunk volna (Szabolcsi Miklós számadatai alapján!).

Bessenyei György

ANTAL ÁRPÁD—FARAGÓ JÓZSEF—SZABÓ T. ATTILA: KRIZA JÁNOS

Bukarest, 1965. Állami Könyvk. 298 l.

Nemegyszer elhangzott a közelmúltban: az irodalomtörténetírás ne csak témáiban s a történeti-politikai mozzanatban keresse korszerűségét, hanem a társtudományokkal való

szoros együttműködésben, a kutatni való differenciált kiválasztásában s az igényes feldolgozásban is. S hogy ez nem volt pusztába kiáltott szó, a címben foglalt könyv is tanúsítja.

Ugyanakkor kínos adósságot is törleszt. Ugyanis egyes néprajzi írásokat meg Gyulai cikkét s Horváth János sorait (1927-ből) kivéve, értőn értékelő tanulmányt kutatva sem lelünk az irodalomban Krizáról. Mi több, a *Vadrózsák* centenáriuma (1963) anélkül múlt el, hogy szerkesztőjéről irodalmi szempontú, korszerű méltatást bírhattunk volna. Meglehet, a vállalkozó kedv hiánya vagy a véletlen szeszélye hozta így; elégségesnek véltük, hogy emléke becsben áll, valamint azt is, hogy köztudomású: munkásságát „a néprajzi tájékozódás” híven jellemzi; elődeihez képest modernebb, tudományosabb korszakot nyitott a magyar népköltés történelmében.

Kriza műve s emberi emléke már egymagában ösztönzésül szolgált. Mint költő, műfordító és gyűjtő egész életében egyazon szellemnek áldozott; kifinomult népies ízlése az irodalmi formák és arányok iránti különös érzékenységgel s biztos ítélőerővel társult; bármihez fogott, népe esztét és stílusát mindig eltalálta. Aztán nemcsak az alkotás, a szó művészeként, gyűjtői szerepében is literátor maradt: munkáját költők, tudós irodalmárok szelleme gazdagítja. Egy példa jól mutatja, miről van szó. (Mint újabb ismereteinket jórészt, e régi história összegezését, újraértékelését is Faragónak köszönjük.) A legmarkánsabb vonásokat nézve ezt mutatja a kép:

ha a *Vadrózsák* bábáját Gyulaiban látjuk, úgy Arany szerepét is növeljük ezen túl. Mint egy a névtelen, szerény szaktanácsadó szerepkörében az ő szelleműjja fogja Kriza kezét, hogy műve, kivált a népmesék, ne csupán kuriozum, egy szűk réteg olvasmánya legyen (mint Erdélyi mesegyűjteménye 1855-ből), de kívánatos, értékes irodalom: évszázad múltán is hamvas-friss alkotás, nyelvi kincsesbánya.

Kriza tette s Arany intelme úgy olvad egybe, hogy mellettük Gyulaira sem kevés: a biztatás és egyeztetés — a további teendők, a végső szó kimondása vár. Arany még csak a „visszaemlékező” gyűjtést javallja, ami valójában íróság, finom nyelvérzékre építő munka — így Merényi-bírálatával s közvetve fia remekében, a *Magyar népmesékben*, melynek csinosításában atyailag segédkezett; Kriza, javarészt Gyulai nőgatására, megfogadja a módszert, de nagyobbra tör: a mai értelemben vett tudományos gyűjtés elvéhez közelít. Házsártos zaklatója ebben is segíti, de csak bizonyos pontig: a túlságba vitt nyelvészkedéssel már nem ért egyet. Hogy miért, azt az Arany—Kriza-párhuzam nyilván mutatja.

Míg a gyűjtő feladata, Arany szerint: „tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, amint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná”, addig Kriza, saját bevallása szerint, „a virágot egész hímeivel, illatával” akarja bemutatni,

vagyis a tökéletes nyelvészeti hitel igényét hirdeti meg. A mércét s a tennivalót ehhez az eszményhez igazítja: adjuk a gyűjtést oly nyelvi hűséggel, „mintha szájon pókte vón ki egy székegy embőr, vagy asszonyembőr-féle, vagy embőr a népnek legalsó rétegéből... oly hanglejtéssel éppen, mint a nép kiejti”.

Gyulai szerepének végső értelmét, későbbi elvének különbözősét Krizától (részint Aranytól is) e kétféle szempont: a differenciálódás készíti elő. Felfogása szerint a nyelvészeti és népköltési gyűjtés két külön feladat; a népköltési kiadványok megőrzik a főbb nyelvjárási sajátságokat, de tartózkodnak attól, hogy a nyelvjárási hangtani hűséggel adják vissza, mint Kriza gondolta. (Más kérdés, hogy Kriza felfogása kockáztatná, bizonytalanná tenné a valamely népköltési anyag olvasmány típusú, népszerű visszaadását, s megint más az, hála érte kivételes írói talentumának, hogy a nyelvjárási-hangtani megfontolásnak hódoló *Vadrózsákban* ez mégis sikerült, s a „székely ízt”, mi szélesen ömlik el rajta, természetesnek, szinte köznyelvi magyarnak érezzük. Innen van, hogy alapszövegétől az újabb kiadások csak az ortográfiában különböznek kissé.)

Íme, izéltó a tárgyiból s az ágas-bogas életműből, melyet a szerzők, zárt műszerkezet helyett, egymással lazán összefüggő tanulmányokban dolgoztak fel. — Az első rész gazdája Antal Árpád, ki néhány éve egy jól és szépen megírt Szentiváni-könyvvel jelentkezett. Most Kriza költészetének — ifjúságának rajzát adja. A második írás a *Vadrózsák*-ról szól; ezt Faragó József szerezte. A zárótanulmányt meg Szabó T. Attila: ő Krizát mint nyelvészt mutatja be, tekintettel a nyelvjáráskutatásra.

Tanulmányfűzer mint műszerkezet: lehetséges, könnyen kínálkozó, csábító megoldás. Annnyiban jó, hogy amint rajtuk külön-külön kívánt, a szerzők valóra is váltják. Kérdés azonban, hogy a helyenként még feltáratlan Kriza-életmű komplex, modern szempontú feldolgozásához épp ez a műszerkezet illik-e legjobban. Nem volt kár kevesebbet adni a lehetségesnél? Hisz nem Balassiról vagy Petőfiről, vagyis oly nagyságról van szó, kinek műve és élete az érdeklődés előterében áll, folyamatosan, s így gyakrabban kerül feldolgozásra — kiegészítésre. De nézzük közelebből.

Az első fejezet, a költői periódus ott zárul, ahol a *Vadrózsák* terve bimbózni kezd (1842—1843), Antalra vár tehát a feladat, hogy ne csak saját részéhez, hanem a Faragóéhoz is fogódzót: némi életrajzi s történeti háttérrel kerítsen. Olybá veszi hát tárgyat, mintha egy Kriza-pályakép első fejezeteit írná: Horváth Jánosra építő finom műlemzéseit a gyermek- és ifjúkor eseményeivel s a közélet rajzával szövi át, teszi dinamikussá.

Ezért kerül a végén kelletlen helyzetbe. Jelképesen, mert valójában nem ő, nem is a tanulmány: a műszerkezet. Minthogy Krizában váratlanul, korán elhallgat a költő, a kor- és életrajz szövedéke úgy marad, amint van: ígéretnek. Folytatás nélkül, felibe-harmadába.

Elapad a költői véna, a pályakép megszakad: a Kriza-életmű s a történeti háttér fonálát Faragó bogyozza tovább. De másképp. Tárgya lehetővé teszi, hogy Antalhoz képest beérje kevesebbrel is; a gyűjtő s a tudós jellemzése nem kíván oly széles skálát mint a költőé s a közéleti emberé. Így hőse tevékenységét a negyvenes évek reformmozgalmaiban (Antal kezdeményét) — viselt dolgait a szabadságharc idején —, egyházi s a népművelési munkásságát (amit jómaga csak érint) — jellemének alakulását, élet- és társadalom-szemléletének későbbi fejleményeit —, szerkesztői s tudománypolitikai szerepét a Keresztény Magvető körül stb. elhanyagolható, mellékes ügynek tekinti. Vagyis oly tényezőket negligál, amelyeknek gyermek- és ifjúkori megfelelést Antal még gyűjtögette és elemzte. Továbbá olyanokat is (közéleti, közírói szerep, társadalom- és népszemlélet stb.), amelyek pedig lényegi, szoros összefüggésben vannak — egyébként is, nemcsak Kriza művében — az irodalmi élet fejlődésével, a műköltészeti és népiesség állandó kölcsönhatásával s ennek változásaival. Igaz, ami így Faragóra marad, még mindig nem csekély. Egy szerte ágazó témakört: a Vadrózsák genezisést, a gyűjtést, a szöveggondozás körülményeit, az európai s a hazai példák hatását, a végső koncepció kialakulását, a gyűjtemény (az első kötet) sajtóvisszhangját, Kriza halálát, az írott hagyaték sorsát s az örökség, a szellem kisugárzását kell formába öntenie.

Tapasztalt, rutinos szerző, élvezzi az írást; témáját ökonomikus, arányos szerkezetben s magvas, Krizához illő stílusban adja elő. De nem csupán igényes. És nem is csak a belső forma, a szerkesztés útvesztőjében mozog otthonosan, az ismeretekben is: jól tájékozott, modern szemléletű filológus. Tudja, miért s hová kell nyúlania, kiváltképp a rokon disz-

ciplinák s a komparatizmus mezején. Ez utóbbit külön is említeni kell. Míg Antal a katonadal típusú Kriza-versek, meg ihletőjük, a magyar történeti ének s román párdarabjaik összevetésében jeleskedik, Faragó a Vadrózsák-pörben. Mégpedig kiválóan: elfogulatlan bírő. A rossz emlékü évtizedek: tüzes összecsapások, parázsló viták s kétoldali, kölcsönös tévedések után végre tiszta a kép; a végszó jogát tények, igazságát a méltányos megbékélés, a testvériség szelleme őrzi.

A harmadik tanulmány újra más szabású. Szabó T. Attila — ez vág témájához — nem a történeti, hanem a leíró-elemző módszert választja. (Műve más, szerencsésebb műszerkezetben is helyt állna magáért; mint elsőrangú appendix méltán egészítené ki az egy vagy két szerzőtől, de mindenestre egyváltéban írt, történeti jellegű s pályaképféle értékelést.) Pontosan körülhatárolt, szilárd koncepciójú dolgozat: a vizsgálati anyag pazar bősége, a tiszta logika teszi élvezetessé. Alighanem a nagyközönség is szívesen fogadja; minősítésével, hasznos eredményeivel bizvást találkozunk még a szakfolyóiratokban. S hisszük, hogy az elismeréssel is, amiért szerzője féltő szeretettel vigyázza Kriza örökét. Egy régi krédó s egy igaz szentencia visszhangja cseng e dolgozatban; mintha nemcsak a hajdani mester, de mondaná írója is: a népbeszéd egy vadrózsátóhoz hasonlatos, „amelybe oltani szokták a nemes rózsáikat, hogy annál nemesebbé s erőteljesebbé tegyék” — „illesse hát az élő népbeszéd” az író ajakát, „hogy eltisztítsa annak hamisságát, a nyelvgeníusz ellen ejthető minden vétéseit”. Mondhatunk-e mást mint szíves köszönetet?

Ha az imént még elégedetlenségről, bizonyos hiányosságról volt szó, most kárpótlásul az eredményt vegyük: ismereteink gazdagodtak. Amit Kriza mondott egykor vadrózsáiról, a róla írt műre is áll: megannyi tudnivalót, számos értéket találunk benne, „mit maga helyén az ügyes gazda mindig tud haszonra fordítani”.

Somogyi Sándor

FRITZ VALJAVEC ÉS A MAGYAR IRODALOM

Fritz Valjavec: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. I—IV. München, 1953—1965. Verlag R. Oldenbourg. VII, 265; 275; 374; 286. (Südosteuropäische Arbeiten 41—44.) — Fritz Valjavec: Ausgewählte Aufsätze herausgegeben von Karl August Fischer und Mathias Bernath. München, 1963. Verlag R. Oldenbourg. 418. (Südosteuropäische Arbeiten 60.)

1953 és 1965 között a délkelet-európai kérdésekkel foglalkozó müncheni Südost-Institut kiadásában terjedelmes munka jelent meg, amelyben Fritz Valjavec, az intézet egykori vezetője monográfiába tömörítve mu-

tatja be a kutatóintézet érdeklődési körébe tartozó terület német kulturális kapcsolatainak történetét. Négy kötet már napvilágot látott, a sorozatot lezáró, névmutatónak szánt ötödik kiadása sem várthat sokáig ma-

gára. Még be sem fejeződött ez a publikáció, amikor az Intézet közrebocsátotta Valjavec válogatott tanulmányainak több mint 400 lapos gyűjteményét. A kiadványok nem első sorban irodalmi vonatkozásúak, és nem is kizárólag magyar ügyekkel foglalkoznak; Magyarország azonban, az ország kultúrája s azon belül irodalma olyan terjedelemben került tárgyalásra bennük, hogy a hazai irodalomtörténetírásnak is tudomást kell vennie róluk.

A pusztán tárgyi szemponton kívül még más okok is szólnak amellett, hogy közelebb-ről foglalkozzunk Valjavec műveivel. Elsőnek említem, hogy mikor a szerző a művelődéstörténet keretében a magyar–német irodalmi kapcsolatokról beszél, fejtegetései jobbra az összehasonlító irodalomtörténet körébe illeszkednek be, ami iránt nálunk az utóbbi években megélenkült az érdeklődés; mikor pedig a német hatásokat szélesebb területen, egy többé-kevésbé egységesnek vett délkelet-európai térségben vizsgálja, a kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet problematikáját veti fel, amelynek lehetőségeit 1962-ben a budapesti összehasonlító irodalomtörténeti konferencia elég részletesen vizsgálta (*ALitt.* 1962. 101–150), s az akkor kialakított program megvalósítására azóta újabb lépések történtek.

A Valjavec könyveivel foglalkozó magyar olvasóban az irodalmi összehasonlítás vonatkozásán túl óhatatlanul felmerül egy egészen más, tudománytörténetinek mondható hasonlítási szempont is; az a kérdés nevezetesen, hogy hogyan vélekedik Valjavec, a Südost-Institut és általában a mai nyugat-német Délkelet-Europa-kutatás a magyar–német irodalmi kapcsolatok természetéről. Az idevágó nézeteknek ugyanis az 1930-as évekig viszonyuló közvetlen előzményük van. Az 1945-ös esztendő német és magyar viszonylatban egyaránt fordulatot jelez, de a második világháború vége előtt és után német részen Fritz Valjavec állásfoglalása volt az irányadó a problémák megítélésében, s az új négykötetes mű sem más, mint átdolgozott, bővített változata a szerző 1940-ben megjelent könyvének, a *Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten* című monográfiának. A háború előtti és utáni nézetek egybevetését, az összegezést és a következtetéseket levonását egyenesen kötelességyszerűvé teszi, hogy Valjavec 1960-ban meghalt. Lezárt életművet vizsgálhatunk tehát, amelynek ilyen vagy olyan folytatása a müncheni intézet új vezetőjének kezébe van letéve, és megkönnyíti a kritikát, hogy Valjavec válogatott tanulmányainak kötele kitűnő áttekintést ad a korán elhunyt tudós egész pályájáról.

Fritz Valjavecról 1945 előtt elég sokat beszéltek Magyarországon, vitatkoztak is vele; a háború után az idősebb nemzedék már

nem foglalkozott vele, a fiatalabb kutatók sem régi, sem újabb műveit nem olvasták, és a név másfél évtized alatt feledésbe ment. A szerző személyének felidézése nemcsak életművéhez szolgál bevezetőül, hanem történeti perspektívába állított megemlékezés is egy szorgalmas és befolyásos tudósról, aki német részen évtizedekig vezéralakja volt a magyar–német irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának.

Fritz Valjavec 1909-ben született Bécsben, Középiskoláit Budapesten az egykori német birodalmi iskolában, egyetemi tanulmányait Münchenben végezte. Cikkei 1931-től kezdve jelentek meg a német és magyarországi német folyóiratokban. Disszertációja a pozsonyi Windisch Károly Gottliebéről, a XVIII. századi Magyarország talán legjelentősebb német nyelvű írójáról és kultúrászervezőjéről 1936-ban látott napvilágot. A XVIII. század ettől kezdve lett kedvelt kutatási területe, melyen legtöbbit és a legnagyobb biztonsággal mozgott. Valjavec 1945 előtti korszakának főműve a már említett nagy összefoglalás 1940-ből. 1943-ra a második kötetet is megírta, de egy Lipcse elleni légitámadás során a szedés elpusztult. A tudós ekkor már berlini egyetemi tanár (1940), a müncheni Südost-Institut helyettes vezetője. 1945 után, mikor az Intézet tevékenysége szünetelt, egyebek között megírta a jozefinizmus (1944, 1945) és a nyugati felvilágosodás történetét (1961); mikor az Südost-Institutban újból megindult a munka, hozzákezdett a németek és a délkelet-európai népek kulturális kapcsolatairól szóló könyvének [kibővítéséhez és befejezéséhez. Az utolsó kötet kéziratán dolgozott, mikor 51 éves korában meghalt.

Valjavec egyik munkájában sem állított fel új, önálló elméletet. Könyveiben az eszmék mélysége, a megoldások szellemessége helyett az anyag gazdagságával lep meg, amely néhol már a tarkaság, az öncélú halmozás benyomását kelti az olvasóban. Az óriási adattömeg pusztán tárgyi összefüggés szerint rendeződik fejezetekbe: a tényanyagot minden ízében átható szellemi munka helyett Valjavec inkább csak szortírozza adatait, a lényeges kapcsolatok felfedezéséhez multhatatlanul szükséges kritikát jobbra a körülmények pozitívista jellegű tisztázására korlátozza. Ha mégis van műveiben koncepció, ez nem az adatokból kibontva valósul meg, hanem eleve elfogadott tézisek formájában fölöttünk lebeg, és nem is a szerzőtől származik közvetlenül, hanem mintaképeitől. Ezeknek személyét illetőleg Dr. Felix von Schroeder helyesen állapítja meg, hogy a fiatal Valjavec nézeteire Bleyer Jakab és Harold Steinacker hatottak legerősebben. Az elődök és a tanítvány viszonya azonban okkal határozottabban úgy fogalmazható,

hogy Valjavec 1945 előtti műveiben az említettekhez vezethetők vissza az anyagot tárgyilag rendszerező, prekoncepiált nézetek, őket követte, mikor a háború előtt Délkelet-Európa kutatásának általános kérdéseiről beszélt, és nem szabadult meg befolyásuktól a háború utáni években sem.

Bleyer nem kell jellemezni, a hazai irodalomtörténészeknek, mert a magyar–német irodalmi kapcsolatokat tárgyaló munkái máig kézben forognak; jól ismeri a magyar ügyek iránt érdeklődő nyugatnémet közönség is, mert 1960-ban Hedwig Schwind könyvet írt róla. Míg azonban odakint elsősorban mint nemzetiségi politikusra emlékeznek rá, az itthoni irodalmi köztudat megbízható pozitivistának könyveli el, aki az első világháború táján megjelent dolgozataiban igen alapos anyaggyűjtéssel, de kissé bőbeszédűen, körülmenyesen és kevés fantáziával írta meg jól körülhatárolt témáit. Valjavec, Bleyer „egyik legkedvesebb tanítványa”, tudósi és nemzetiségi politikusi minőségben egyformán nagyon jól ismerte mesterét, és nem lehetetlen, hogy a pozitivistákra emlékeztető pedáns adattisztítástól tőle tanulta; a módszerbeli hatáskor sokkal fontosabb azonban, hogy átvette kultúrtörténeti elméletét.

A nagyhatalmú teória ismertetésére Bleyer egyik késői cikkét, az 1932-ben az *Erma-tinger-émlékkönyvben* megjelent *Über geistige Rezeption und nationales Schrifttum* címűt vezetem elő, amely legvilágosabban és legtömörebben tartalmazza, és szinte minden mondat egy-egy hosszú fejezet alakjában megtalálható Valjavec műveiben. Bleyer abból indul ki, hogy a nyugati nemzetek — angolok, franciák, németek, olaszok — irodalmi állandó, szoros kapcsolatban fejlődtek; az európai történelem során hol egyik, hol másik vitte közöttük a vezetőserepet, de lényegében azonos kulturális színvonalon állva bontakozott ki irodalmuk. A nyugati történeti képet Bleyer szerint hiba lenne átvinni Nyugat- és Kelet-Európa viszonylatára, mert az itteni irodalmak nem kölcsönhatásban, hanem alárendeltségi viszonyban állnak a nyugatiakkal: a népvándorlás kora óta létezik egy „sorsszerűen adott kulturális lejtő”, melyen a művelődés jvai folytonosan nyugatról kelet felé gördülnek. Bleyer úgy gondolta, hogy a szellemi értékek főképpen Bécsből, a Habsburgok fővárosából jutottak a Dunamédenca országaiba. A birodalmi központnak különösen a XVI. századtól erősnek tartott hatása mellett nagyra értékelte még a hazai német városok kultúra-közvetítő hatását, a középkorvégi magyar kódexirodalmat pl. egyenesen erre vezette vissza. Bleyer, a nemzetiségi politikus persze nem tagadta a „magyar nemzeti jellem” önállóságát, s ettől, valamint a „szellemtörténeti szituációtól”, a nyelv fejlettségétől és más tényezőktől tette

függővé a hatás befogadásának módját. Az „államalkotó” magyar népnek még azzal is kedvében járt, hogy keletre továbbító szerepet utalt ki számára a magaépítette kulturális lejtőn.

A budapesti egyetem egykori professzora az elméletnek megfelelően az ideérkező művelődési javak felkutatásában és a hazai német irodalom feldolgozásában látta a magyar germanisztika feladatát. Mivel pedig a német nyelvterületről igen gyakran nívós irodalom helyett selejt, jelentéktelen epigonok és divatos fércművek érkeztek, az általa vezetett kutatás a nagy német klasszikusok interpretációja és megismertetése helyett vagy a selejt kibányászására összpontosította erejét, vagy magyarországi német írókkal, nemegyszer falusi kántorköltőkkel, jegyzőkkel, alkalmi prédikátorokkal vésződött. Magyar és németnyelvű változatban Bleyer germanisztikájának jegyében jött létre Pukánszky Béla — különben igen használható — könyve a magyarországi német irodalomról. Ez a munka terjedelmével azt a látszatot kelti, hogy gazdag és értékes német irodalom virágzott Magyarországon, tartalmával viszont arról győz meg, hogy az bizony önmagában, a hazai körülményekből kiragadva nagyon csonka, az irodalmat szerető olvasó vajmi kevés örömet találhat benne, művelődéstörténeti értéke pedig egy fokkal sem magasabb, mint ami a régi Magyarország szegény, gyenge polgárságától elvárható.

A történész Harold Steinacker azzal befolyásolta Valjavec nézeteit, hogy politikailag fogalmazta meg Bleyer kulturális lejtő elméletét. Róla ugyancsak kár volna sokat beszélni, mert életművének vezető gondolatait híven feltárja 1963-ban Münchenben kiadott *Austro-Hungarica* c. kötete. Röviden arról van itt szó, hogy Délkelet-Európa kisépeit — közvetlenül vagy közvetve — német politikai és gazdasági irányítás alá kell helyezni, mert nélküle a kontinens eme részében nem tartósítható a nyugodt, békés állapot. A kulturális zónák földrajzán annyit változtatott, hogy a német földet és népet Közép-Európával azonosította, az ettől keletre elterülő tájat átmeneti szférának minősítette, miáltal a német tömb fontosságát európai viszonylatban kétségtelenül megnövelte. Érdemes megjegyezni, hogy Steinacker mindezt még néhány éve is hirdette; amikor más nyugatnémet tudósok, köztük az 1945 utáni Valjavec, jóval reálisabban ítélik meg a viszonyokat, vagy legalábbis sokkal óvatosabban fogalmaznak.

A kultúrtörténeti elméletet felállító Bleyer valamint a jog- és alkotmánytörténeti kérdésekből kiinduló Steinacker egyúttal nemzetiségi politikával is foglalkoztak, s koruknál és neveltetésüknél fogva a régi Monarchia kategóriájában tanultak meg gondolkodni. A 30-as években kialakuló német Délkelet-Európa-ku-

atásra egyik tényező sem maradt hatás nélkül. A Habsburgok birodalmának felbomlása után Ausztria korábbi szerepét gazdasági és kulturális téren Németország igyekezett magára venni, a nemzetiségi érdeklődés a német „népiség”-kutatásához szolgáltatott anyagot, és az egykori monarchia területének vetületeként alakult ki Délkelet-Európának az a képe, amely nagyjából azonos a Habsburg birodalom Lajtán-túli részeivel. Csehszlovákiát nem számították ide, mert ez a német kelet-kutatás illetékességi körébe került át.

Valjavec tudományos jelentősége Bleyer és Steinacker után abban áll, hogy vállalkozott elődei koncepciójának kultúrtörténeti adatokkal való megtöltésére, s ezt elismerést érdemlő szorgalommal, kivételesen gazdagnak mondható dokumentáló anyaggal, gyakran önálló levél- és kéziratári kutatás alapján 1940-re a kezdetektől a XIX. századig terjedő szakaszban el is végezte. Magában a könyvben az elvi alapokat nem fogalmazta meg, de cikkeinek tanúsága szerint nagyjából ugyanúgy gondolkozott mint Bleyer és Steinacker. Ami új nála, és ami a válogatott tanulmányok kötetében ma, 20 évvel a háború befejezése után kifejezetten bántja az olvasó szemét, elsősorban a hitleri korszak frazeológiájának hatása: a német „népi gondolat”, az „életter”, a délkelet-európai „német küldetés” emlegetése és más effélék. Különben Valjavec mestereihez hasonlóan hirdette a kulturális lejtő elméletét, tagadta, hogy ebben bármiféle „kulturális nacionalizmus” lenne, hangsúlyozta a településtörténet fontosságát, Délkelet-Európa ugyanazt jelenti nála, mint mintaképeinél, s ezért került könyvének alcímébe, hogy a feldolgozást elsősorban Magyarországra tekintettel írta. Más elképzelésekről nem vett tudomást, mint ahogy általában sem érdekelték az összefüggések, amelyekből adatait kiemelte. Ha valami, még leginkább Székfű történetírása és a két világháború közötti Széchenyi-portré nyerte meg rokonszenvét.

Sok mindent el lehetne még mondani Valjavec első könyvéről, de ennyi is elégnek látszik, hogy az 1945-ös fordulat után megjelent második, bővített kiadást megíthessük. A korforduló természetesen legkevésbé az alkotó tudós munkamódszerét, az adathalmazozást és a külsőleges szerkesztést változtatta meg. Új kéziratoss anyagot Délkelet-Európáról már csak Nyugat-Németországban tárhatható ugyan fel, de most még bővebben kiaknázták a nyomtatásban megjelent közléseket, így az 1945 utáni legfontosabb magyar kiadványokat. Emellett a nyugat-német tudományban általánosan tapasztalható tendenciának megfelelően jóval többet használt angol, amerikai és francia feldolgozásokat, mint korábban. Az új mű szempontjából az eddig említett változásoknál sokkal fontosabb

azonban a Délkelet-Európa-fogalom átalakulása. Németország megmaradt a kontinens közepének, melyből a hatások kiindulnak, de délkelet a Kárpátok északi gerincétől Görögországig terjed, vagyis nemcsak „közeli” része kerül szóba, és erősen kidomborodik Délkelet-Európa kulturális fogalmának történetileg változó jellege, mely Valjavecnél főképpen abban szemléltethető, hogyan csatlakoztak fokozatosan a Balkán-félsziget népei a nyugati kultúrkörhöz. Az eredetileg a régi Monarchia képzetének hatására alkotott Délkelet-Európa-koncepció ezzel erősen közeledik ahhoz az elképzeléshez, amit Julius Dolansky fejtett ki a budapesti komparatista konferencián. A kutatási területen végbemenő kulturális fejlődés szélesebb perspektívájú leírása megkívánna azonban, hogy legalább néhol, analógia-keresés céljából felmerüljön az északi Kárpátoktól Finnorszáig terjedő zóna történeti alakulásának rajza, amely sokban hasonló Valjavec Délkelet-Európájához. Az elhanyagolásra nem elég mentség, hogy a tudományszakok nyugat-német beosztása szerint ezzel a területtel a kelet-kutatás foglalkozik, mert a történeti és tárgyi összefüggés többet nyom a latban, mint a szervezésben megnyilvánuló praktikus megfontolás.

Hasonló, de súlyosabb következményekkel járó hiba, hogy a négykötetes hatásnyomozó műben és a vele párhuzamosan megírt cikkekben nem tisztázódik a németéssel azonosított „közép” és „nyugat” viszonya; ezzel függ össze továbbá az a távolabbi, de igen lényeges kérdés, hogy vajon a geográfiai közelségén kívül egyengette-e más, egyetemesebb kultúrtörténeti ok a német művelődési hatások útját Délkelet-Európa felé. Az európai háttér szélességének és mélységének elhanyagolása okozta azután, hogy Közép- és Délkelet-Európa kulturális viszonya Valjavec új könyvében sem sokkal különbözik attól, amit 1940-ben bemutatott. A változtatások a terjedelmet és a stílust, de nem a szerkezetet, a külsőt és nem a lényegét érintik, s ez maradéktalanul jellemző magára a műre. Ahogyan pedig a szerző a módosításokat beállítja és véghezviszi, a háború utáni Valjavecet állítja elének élesen.

A tudós a két kiadás közötti különbséget a terjedelem növekedésében igyekezett láttatni. Erősen hangsúlyozta, hogy a második változat folytatása az elsőnek, és mintegy bizonyítékként az 1953-ban megjelent első kötet elejére az 1940-ből való előszóból iktatott egy részletet. Ha azonban összehasonlítjuk a két szöveget, meglepetten tapasztaljuk, hogy az új lenyomatot áttisztálta, és egy-két nem lényegtelen részlettel megtöltötte Valjavec. Ki hagyta pl. az „életter” kifejezést, a német kulturális befolyás most csak ösztönös szerepére, nem formális egyúttal, és ide sorolható az új kiadás címének megváltoztatása is,

amely szerint ez nem „kulturális befolyásról” szól többé, hanem a „kulturális kapcsolatokat” tárgyalja. Alkalmazkodó készséget eláruló átfogalmazásokat az új kiadás négy kötetéből szép számmal lehetne még citálni. Végig kimaradt a „kulturális lejtő”, jobbra szelidültek a német hatást eltúlzó megfogalmazások: ami előbb „valószínű” volt, „elképzeltető”-vé, a tagadás megerősítésé gyengült. Az új stílári kifejezések tehát határozott békülénységet, tárgyalási hajlandóságot árulnak el Délkelet-Európa irányába.

Nagyon fontos már most, hogy az újonnan bedolgozott illusztráló anyag a régi tartalmi összefüggést bővítette ki. Településtörténet és etimológiák, képzőművészeti adatok és hadtörténeti tények hatalmas tömegben vonulnak fel, hogy lehető teljességgel mutakozzék meg a végül mégiscsak döntő jelentőségűnek tartott német kulturális befolyás, ha a megfogalmazás most nem is olyan erős mint korábban. Megvan pl. az a Bleyertől származó gondolat, amely szerint a középkorvégi magyar kódexirodalom a hazai német városok írásbeliségének hatására jött létre, hogy a Mátyás-kori udvari humanizmus gyökértelesen és hatástalan volt, a hazai reformáció történetében a német polgárságé a döntő szó, s értesülünk, hogy a költő Zrínyi szellemének kiformalására Bécs hatott legdöntőbben. Folytathatnánk a téves állítások listáját azaz, hogy Valjavec lebecsüli a reneszánsz kor magyar—olasz kapcsolatait és a felvilágosodás korában a francia hatásokat, végezhetnénk olyan tények felsorolásával, amelyeknek egy ekkora terjedelmű munkából nem lett volna szabad kimaradniuk, de a hosszas részletezés helyett célsebb lesz a hibák két közös okára rámutatni, s a rövidség kedvéért csak ezekkel foglalkozni.

Mindkettő a régi koncepcióból került át változatlanul. Az egyik a magyarországi német polgárság kulturális szerepének véleményünk szerint helytelen megítélésében áll, a másik a német „Közép-Európa” művelődéstörténeti helyzetének teljesen hibás felméréséből fakad. Nem nehéz belátni, hogy mindkét teherterhel még Bleyer és Steinacker örökségeként nyomja Valjavec könyvét, és mikor magyar irodalomtörténeti szempontból kritikát mondunk, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a „kulturális lejtő” és más rosszszemlékű szavak után a régi teória tartalmi, szerkezeti hatásától is meg kell szabadulni, ha a német—magyar kapcsolatokat valóban európai perspektívában, realisabban, nyugat-német és magyar szempontból egyformán kielégítően akarjuk ábrázolni.

A polgársággal kapcsolatban a minket érdeklő terület lehatárolása érdekében mindekenélőtt azt szögezzük le, hogy a magyarországi német irodalom a magyar irodalom-

történetet csak a XVIII—XIX. század fordulójáig érdekli. Ami ez után, a hazai népek nacionalista korszakában történik, magyar szempontból a nemzetiségi kérdés történetébe tartozik. Megítélése elsősorban történeti feladat még akkor is, ha a szépirodalmi művek teljes megértéséhez irodalmi jártasság szükséges.

Az első német telepések megjelenésétől a XVIII—XIX. század fordulójáig terjedő időszakban a hazai polgárság irodalmának történeti értékelésében nézetünk szerint az az egyedül helyes kiindulópont, hogy a németül beszélő városi lakosság Magyarországon a társadalmi szerkezet általános fejlettségének megfelelő polgári funkciót töltött be. Ezen a legkevésbé sem változtat, hogy nyelve a nemesi uralkodó osztályétól és a város környékének szlovák, magyar vagy román jobbágyaiétól különbözött. A városi lakosság egészének vagy egy részének nyelvi elkülönülése ma persze tudományos probléma, de megoldását a különbség történeti kiértékelés helyett csak a rendi struktúra összefüggésében végzett vizsgálat hozhatja, amit még nem végeztünk el. A német nyelv megtartásának feltételeit ugyanis — a nyelvcseré általános törvényszerűségein túl — a befogadó régi magyar államtól adományozott rendi privilégiumok jobban biztosították, mint a német nyelvterülethez fűződő kapcsolatok és a frissen érkezett bevándorlók. Az a vélemény pedig, amely a hazai városi fejlődés XV. századi megtorpanását a német városi lakosság gyorsan előrehaladó elmagyarosodásával vagy elszlovákosodásával magyarázza, teljesen figyelmen kívül hagyja a hazai történeti tendenciákat, és a német polgárságnak olyan kultúra-teremtő erőt tulajdonít, amit a faji mítoszok világába tartozik.

A hazai német városi kultúra nagy irodalmi teljesítményei, Honterus és Stöckel, Frölich és Windisch művei a hazai viszonyok adta kereteket egyáltalán nem feszítik szét, hanem a kor színvonalának megfelelően betöltik azt, és nem helyezendők magasabb szintre, mint ahol Kolozsvár, Kassa vagy Debrecen XVI—XVIII. századi magyar íróinak értéke áll. Annak a kultúra-közvetítő szerepnek a jelentőségét, amelyet a német polgárság anyanyelvének segítségével végeztett, erősen eltúloztottnak tartom. Nem hiszem, hogy egy löcsei vagy szepeni század diák sokkal többet hozott haza a német nyelvterület akadémiaiáiról, mint egy debreceni, vagy a Thurzók és az Illésházyak akármelyik szlovák alumnusa. Az előadások, a tudomány és az irodalom nyelve Magyarországon és a Birodalomban jórészt latin volt még, s aki szükségét érezte, magyar létére is megtanulhatott németül, mint pl. Szenci Molnár Albert. Ugyanígy tanultak angolul a XVII. századi

magyar puritánusok, és tanult franciául Pápai Páriz Ferenc.

A régi Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai fundamentumán egyszerre több nép irodalma fejlődött a XVIII. század végén uralkodóvá váló nacionalizmusig. Azóta minden nemzet igyekezett a XIX. század előtti korszak írásbeli készletéből kiválasztani azt, amit különösen sajátjának mondhat. Az anyanyelvi anyag nem adott különösebb vitára okot, legfeljebb az történt, hogy a két- vagy háromnyelvű hazai szerzők egyszerre több nemzeti irodalmának történetében szerepeltek. Már sokkal nehezebb kérdés annak eldöntése, hová sorolandók be a latin művek, melyeknek irodalmi nyelvét mindenkiértette: a magyar vagy a szlovák irodalomba tartozik-e Révay Péter, a történetíró és Bél Mátyás, a polihisztor, magyar vagy szász író-e Brenner Márton, a hazai történeti tudatot a XVIII. századig meghatározó olasz Bonfini első kiadója? Nyilvánvaló, hogy ezek is többfelé oszthatók el, de világos az is, hogy írói működésüknek csak egy-egy részlete tárgyalható kimerítően a nemzeti irodalmak keretében. Munkásságuk egésze a régi magyarországi kultúra irodalmi megnyilatkozása, melynek története épebb és egységesebb, nagyobb és színesebb bármelyik belőle kivált nemzeti irodaloménál.

Az anyag nemzeti szempont szerinti differenciálását közmegegyezéssel már elvégeztük, és felépítettük a szerény kezdetekből egyre erőteljesebb, önállóbb és terjedelmesebb anyanyelvi irodalmak történetét. Azt hiszem azonban, hogy gondolni kellene az integrálásra is, és meg kellene próbálni az egész régi írásbeli kultúra szintetikus áttekintését, vagy legalábbis állandóan tekintettel kellene erre lenni, ha a nemzeti irodalmak történetét írjuk és összehasonlítjuk. Ha az idővel állandóan kiterjedő nemzeti irodalom csúcsára állított gúlahoz hasonlítható, a magyarországi irodalom gúláját a talpán állónak lehet mondani, melynek hegye a nemzetiségi viták komor légkörében vész el. Ebben az egyre keskenyedő építményben helyezkedik el a német és a magyar polgár, a szlovák és a magyar nemes irodalmi kultúrája, melynek szintjeit az illető társadalmi vagy népi csoportnak a rendi szerkezetben elfoglalt helye és vallási hovatartozása határozza meg leginkább. A keskenyedés mértékét, a régi Magyarország irodalmi műveltségének lassú elsorvadását pedig az szabja meg, hogy milyen mértékben önállósodnak, erősödnek a nép-nemzeti kultúrák.

A régi magyarországi összlakosság közös írásbeli műveltségének létezését és történetének néhány vonását azért emlitem, mert Valjavec a német polgárságot igazában csak a település- és a „népesség”-történet oldaláról ábrázolja, kultúráját és annak hatását a

környezetre egyszerűen német befolyásnak minősíti. Hosszan előszámolja a németiség városait és falvait, aggódva szemléli, hogyan vesztí el lassanként ősei nyelvét, hogyan hagyja el szokásait, melyeket magasabb rendűeknek tart a befogadó országban ismerteknél, számon tartja még a vándorló mesterlegényeket is, akik itt vagy ott alkalmilag felütötték sátorfájukat. Éppen csak szóba kerül azonban az a rendkívül érdekes kérdés, hogy milyen történeti szakaszokon át fejlődött a hazai német polgárság magyarországi rendi és nemzeti tudata, amely egyebek között bizonyára hozzájárult, hogy a városi lakosság a XIX. században rohamosan elmagyarosodott. Az előtanulmányt a kérdés feldolgozásához már megírta Karl Kurt Klein, aki az erdélyi szászok és a cipszerek gót-géta-dák áltudományos lezármaszítás-hitének eredetét mintaszerűen tisztázta (*Transsylvania*. München 1963. 90–139.). Beszélni kell persze a XV. századi Szepesszombati Krónikáról is, amelyben igen korán, félre nem érthető határozottsággal nyilvánul meg a hazai németiség nemzeti-rendi tudata. Még további kérdés, és a régi Magyarország keretében elvégzendő összehasonlító feladat, hogy milyen okokból és hogyan indul meg az ország népei között a vetélkedés az őslakos büszke címéért — de tény, hogy megindul. (Otrokocsi Főris Ferenc, Szentiványi Márton stb.)

A hazai német polgárság teljesítményeit az iparban, a kereskedelemében, a bányászatban és a gazdasági élet más területén senkinek nem jut eszébe kétségbe vonni, és elismeréssel tekintünk a városi élet minden kulturális emlékére. Miután azonban a polgárság ősei a mesterségbeli készséget német hazájukból magukkal hozták, és az újban meglepedve századokon át gyakorolták, itteni honosok lettek, és nagyon jellemző, hogy rendi-nemzeti tudatuk XVII. századi kifejtői tagadták, hogy elődeik a Birodalomból jöttek volna, és hogy eredetük azonos lenne az ország határain túl lakó németekével.

Összefoglalva: a hazai német városok kulturális hatását senki nem tagadhatja, irodalmi értékeit mindenki elismeri. Az az állítás azonban, amely e hatást és irodalmat minden további nélkül egyszerűen németnek minősíti, és, ha kimondatlanul is, a „össznémet népesség” termékének nyilvánítja, teljességgel elfogadhatatlan. A magyarországi német irodalom csak a hazai rendiség viszonyai között értelmezhető és írható meg, s ebben az összefüggésben egyenesen kíváncsok is történetének minél alaposabb feltárása. Nem tagadom, hogy egyes esetekben a német nyelv megkönnyítette a kulturális javak útját, a felvevőképesség határát azonban nyilvánvalóan a hazai viszonyok szabták meg.

Nagy kérdés ezek után, hogy milyen kultúrjavakat tudott átadni a német „közép”

Délkelet-Európának és a magyar irodalomnak, most már nem a határokon belül, hanem kint, mit engedett át és mit tartott vissza a német „kulturális szűrő” (Valjavec), vagy pontosabban: milyen minőségűek voltak azok a művelődési és irodalmi hatások, amelyek Németországból és Ausztriából hozzánk eljutottak.

Igen fontosnak tartom, hogy az 1945-ös összeomlás után újjáéledt nyugat-német tudományban a hitleri korszak imperialista gögje, a legszűkebbébb nacionalizmus önimádata után nyíltan és őszintén beszélnek német visszamaradottságról, fejlődésbeli késésről, ha a régi birodalom viszonyait bizonyos korszakokban, így a XVI–XVIII. században a „nyugatot” képviselő Angliával és Franciaországgal vetik egybe. Az elmaradás okai: Németország széthullása, a fejedelmi centralizáció hiánya, a polgári fejlődés megrekedése, a harmincéves háború, a világtengerek kereskedelméből való kimaradás eléggé ismertek, semhogy bővebben kellene beszélni róluk. A német gazdasági, társadalmi és politikai gyengeség tette később szükségessé, hogy a fejlődésben megrekedt területek uralkodói a felvilágosodott abszolutizmus korszakában felülről reformálják meg országaikat és így vezessenek be olyan rendet és intézményeket, amelyeket nyugaton a társadalom spontán, természetes mozgása hozott létre. A német elmaradottság rányomta bélyegét a szellemi életre, a vallásosság formáira, a tudományra és persze az irodalomra is, melyet francia és angol mintákat követve szívós munkával kellett a XVIII. század folyamán polgári szellemben megújítani.

Bleyer és Steinacker egyszerűen eleve felteszik a „nyugat” valamint a német „közép” történetileg adott kulturális egyenrangúságát, és követi őket ebben tanítványuk, Valjavec is. Márpedig éppen az európai kultúrtörténeti helyzet teljes figyelmen kívül hagyása a fő oka annak, hogy a szerző véleményünk szerint a lényegét illetőleg helytelenül ítéli meg a magyar–német kulturális és irodalmi kapcsolatokat; ezzel függ össze, hogy csak formálisan tud korszakokat megállapítani, és teljesen képtelen a művelődés különböző területei között fontossági sorrendet megállapítani. (A kvalitatív elemzést a legkevésbé sem pótolja az előszavaknak az a tétele, hogy a német hatás nem mindig „a haladást” közvetítette Délkelet-Európa irányába.) A kapcsolatok lényege ugyanis abban keresendő, hogy a német „közép” és az ettől keletre húzódó sáv viszonylatában a nyugattól különböző fokon, de egyképpen elmaradott két zóna került érintkezésbe egymással.

A magyar–német irodalmi érintkezés egész történetét ebből a szempontból bajos lenne most áttekinteni. Az 1526-ig terjedő időszakra vonatkozólag elég talán annyit meg-

jegyezni, hogy a középkori német hatás érdemileg korántsem olyan jelentős, mint Valjavec első kötetének terjedelméből gondolni lehetne, hiszen pl. a magyar állam történetírása szinte teljesen független tőle, Prága és Krakó XIV–XV. századi befolyása nem egyszerűen német belső ügy; ami pedig a XIX. századot illeti, a német irodalmi befolyás túlsúlyát egyre inkább kiegyenlítette a francia és az angol. A német, pontosabban birodalmi és osztrák hatás klasszikusnak mondható korszaka ezek szerint a XVI–XVIII. századra esik, arra az időszakra, amikor Közép-Európa elmaradottsága egészében a legnagyobb mértékű.

Ebben a korban Délkelet-Európa számára éppen elmaradott jellege miatt tudott sok tekintetben példa lenni a német kultúra (irodalom és tudomány), amely egyetemeivel, vallási ortodoxiájával, latinul polihisztorkodó tudósaival, elidegenedett fejedelmi udvaraival az óceán melletti országok fejlettségével szemben a legszembetűnőbben jeleníti meg a kontinentális Európa visszamaradott kultúrájának vonásait. Nyilvánvaló, hogy példája zsinórmérték lehetett Délkelet-Európában. Ellenpróbaként azt említem, hogy az igazán termékeny mozgalmak és jelenségek, a kartézianizmus, a puritánizmus, Zrínyi életműve francia, holland, angol és olasz indítékokkal kapcsolatosak. Mikor aztán a német fejedelemségek politikájában és a társadalmi életben felülkerekedett az elmaradottság megszüntetésére irányuló törekvés, a mozgalom kész példaként kinálkozott Délkelet-Európa számára, ahol gyakran szerényebb keretek között, több évtizedes késéssel, de lényegében ugyanaz a fejlődés indult meg, mint a német Közép-Európában.

Azt hiszem, az elmondottakból elég világossá vált, hogy minden elfogultságot félretéve, a történeti változások iránt nagyobb fogékonyságot mutatva át kell rajzolni Európa kulturális zónáinak térképét, mert csak ezután értelmezhető a múltbeli valóságban a magyar–német kapcsolatok természete, melynek alapos, történeti kidolgozását különben — éppen a kapcsolatok nagy száma, fontossága és valóban európai perspektívája miatt — a magam részéről a legnagyobb mértékben kíváncsnak tartom. Valjavec kétségtelenül jóindulatú, de kellőképpen át nem dolgozott új munkája, valamint a múltat és a jelent őszintén feltáró tanulmánykötet alkalmas arra, hogy a helytelen, sőt káros teóriáktól terhes múltat lezárja, és talán jó lesz arra is, hogy belőle kiindulva nagyobb megértés fejlődjék ki a nyugat-német délkelet-kutatás és a magyar irodalomtörténetírás között.

Az a megállapítás, hogy a német városok lakossága a régi Magyarország keretében maradéktalanul betöltötte a polgárság funkcióját, egyenesen arra sarkall, hogy minél beha-

többan foglalkozunk e sajátosan kelet-európai jelenséggel, s ennek kapcsán az irodalom és a társadalom többnyelvűségével, az idegen származás és a hazai rendi tudat megnyilvánulásai és más hasonló problémákkal-Európa kulturális zónáinak történetileg hű, új feltérképezése és a régi Magyarország irodalmi (kulturális) egységének problémája mellett a Habsburg-birodalomban élő irodal-

mak közös vonásainak felkutatása a számos kérdés között kétségtelenül olyanok, amik mindkét felet érdekelné fogják. A magam részéről csak kívánhatom, hogy az azonos tudományos kérdések iránti közös érdeklődés a korábbinál szorosabb kapcsolatot eredményezzen a nyugat-német és a magyar kutatás között.

Tarnai Andor

ALBERT TEZLA: AN INTRODUCTORY BIBLIOGRAPHY TO THE STUDY OF HUNGARIAN LITERATURE

Cambridge, Massachusetts 1964. Harvard University Press. XXVI, 292 p.

„Két kultúrában nevelkedni és élni” — így fogalmazza meg a kisebbségi sors alap-problémáját munkájának előszavában a bibliográfia amerikai magyar származású szerzője. Egyszerre két kultúrában, amelyek közül az egyik állandóan, kézzelfoghatóan jelen van mint az emigráns-lét természetes közege; a másik rejtettebb életet él, megnyilvánulásai szűkebb, esetleg pusztán családi körre korlátozódnak, de szívós és ellenálló, mert a tudat és a lélek mélységeiből táplálkozik. A gyermekeit mostoha módjára kitaszító és mégis felejthetetlen, távoli magyar haza tájai, népi dallamok, nóták és táncok, aratási mulatság, háromszínű lobogó, jelszavak, melyeknek tartalma konkrét jelentésükkel sokszorosan több, mesék a magyar huszárról és a bakonyi erdőről: ilyen hazulról hozott és dédelgetve őrzött emlékek élnek és hatnak tovább a következő nemzedék tudatában is. Mert Tezla Albert szülei azzal a másfél millió föld és munka nélküli magyarral vándoroltak ki az Újvilágba, akiket a század elején az egykori Osztrák-Magyar Monarchia bűnös, tudatosan népellenes politikája száműzött őseik földjéről. S hogy milyen nehéz szívvel váltak meg a hazai tájtól, arról nemcsak a keserves-panaszos kivándorló nóták tanúskodnak, hanem azok a sokáig, mindhalálig melengetett emlékek is, melyeknek hatása alatt az Egyesült Államokban született és nevelkedett Tezla Albert egyre bensőségebb kapcsolatra került a magyar irodalommal. A chicagói egyetemen angol irodalomtörténeti tanulmányokat folytatott, s ekkor figyelt fel arra, mint írja, hogy irodalmunk — más nemzetekéhez viszonyítva — milyen híven tükrözi a nép életét, mert nagy íróink, kevés kivétellel, a népből vagy a hozzá közel álló rétegekből származnak. A nyugati világ tehát — folytatja a gondolatmenetet Tezla — nem juthat el a magyarság problémáinak megértéséhez irodalmának alaposabb ismerete nélkül. S amikor a szerző, magyar irodalomtörténeti tanulmányokba kezdve, ha-

zájában a kutatást akadályozó legelemibb gyakorlati nehézségekkel találta magát szemben, megérlelődött benne az elhatározás, hogy a magyar irodalmi romanticizmus eredetével kapcsolatos vizsgálódásait egyelőre félbeszakítja, s először egy bibliográfiai útmutatót szerkeszt a magyar irodalom tanulmányozásához a nyugati országok, elsősorban az angol nyelvterület számára, mind ez ideig nélkülözött alapvető segédeszközt adva ezzel mind a kutatók és egyetemi hallgatók, mind az érdeklődő nagyközönség kezébe.

A két kötetre tervezett vállalkozás első kötete, az általános, bevezető rész elkészült. Előttünk fekszik ez az izléses kiállítás, nagy hozzáértéssel s egyúttal szívvel-lélekkel szerkesztett kiadvány. Érezzük, hogy Horváth Jánoshoz intézett ajánlása nemcsak a magyar irodalomtudománynak, hanem a magyar őhazának, egész népünknek is szól. Egy magyar származású amerikai állampolgár „hálaáldozata” azért, amit gyermekkorától kezdve a magyar kultúrától és irodalomtól kapott. S hogy ezek a kegyetes érzések éppen egy bibliográfiában öltöttek testet, arra csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar irodalom és művelődés külföldi megismertetését és népszerűsítését az adott körülmények között alig szolgálhatná valami hasznosabban, mint ez a könyvészeti tájékoztató. Nem tudunk példát említeni még csak hasonló vállalkozásra sem: a magyarul nem tudók, ha irodalmunkról akartak tájékozódni, a magyar vonatkozásban megbízhatatlan és felületes nagylexikonokra, elszórt népszerű cikkekre, legjobban esetben a külföld számára írt, aránylag kis példányszámú magyar irodalomtörténeti művek adataira és bibliográfiai hivatkozásaira voltak utalva. Tezla gondolatát voltaképpen nekünk magyaroknak illett és — saját jól felfogott érdekünkben — kellett volna jóval korábban megvalósítanunk. Bizonyos, hogy az alig felmérhető erkölcsi haszon mellett anyagi ráfizetéstől sem kellett volna tartani.

De nemcsak kultúránk és irodalmunk külföldi népszerűsítése szempontjából tartjuk figyelemre méltónak ezt a kiadványt. Szükség lenne valami hasonlóra itthon is. Egy ilyen jellegű — de természetesen a hazai igényekhez igazított — bibliográfiai bevezető például mint egyetemi segédkönyv nagy mértékben megkönnyíthetné az irodalomszakos hallgatók és tanáraik munkáját. Érdekes volna elgondolkozni azon, hogy az Irodalomtörténeti Intézet bibliográfus-kollektívája a nagy, tudományos magyar irodalomtörténeti bibliográfiai kézikönyv-sorozat folyamatban levő munkálataival párhuzamosan nem szerkeszthetné-e egy ilyenféle bibliográfiai bevezetőt az egyetemi oktatás, az irodalom iránt érdeklődő nagyközönség számára s a kezdő kutatók megsegítésére.

Nemcsak az ötlet volt szerencsés, a megvalósítása is jól sikerült. A szerző azt a maximális segítséget igyekszik nyújtani könyvével, amit egy bevezető jellegű bibliográfiától egyáltalán várni lehet. Lemérhető ez úgyszólván minden vonatkozásban: az adatszolgáltatás megbízhatóságán, a gondosan szerkesztett annotációkon, utalásokon és indexeken, az alább külön is említendő lelőhely-megjelöléseken stb., de a legszembetűnőbbben talán a kötet tartalmi keresztmetszetén. Tezla nem szűkíti le összeállítását a szorosan vett irodalomtörténeti anyagra: könyve bevezető fejezeteiben logikus, jól áttekinthető rend szerint, szem előtt tartva a nagyobb összefüggéseket, tájékoztat mindazokról a segédesszözökről is, melyeknek a magyar irodalom iránt érdeklődő kutatók vagy olvasók hasznát vehetik s melyeket adott esetben nem is nélkülözhetnek. Így az I. fejezetben általános, majd fordítás-, ill. kapcsolatbibliográfiákat, végül irodalmi szakbibliográfiákat sorol fel; a II. fejezetben általános lexikonaink, a III.-ban nyelvi szótáraink, a IV.-ben magyar nyelvtanok és nyelvészeti tanulmányok, az V.-ben irodalmi vagy irodalmi vonatkozású szaklexikonok, a VI.-ban — megfelelő tagolásban — történelmünket, ill. művelődésünk történetét ismertető művek jegyzékét kapja az olvasó. A VII. fejezet kulturális és irodalmi kapcsolataink általános jellegű, ill. országonként csoportosított irodalmát tartalmazza. Csak ezután tér rá Tezla a tulajdonképpeni irodalomtörténeti anyagra (VIII. fejezet: Magyar irodalomtörténetek, IX. Egyes korszakokra vonatkozó munkák, X. Irodalmi műfajok története, XI. Esztétikai, kritikai művek), majd a XII. fejezetben különféle vegyes kiegészítéseket közöl (néprajzi, szociológiai munkák, kiadástörténet, tanulmánykötetek stb.). A szerző tehát, mint látuk, bibliográfiájának szerkezeti felépítésével — nagyon helyesen — arra ösztönzi olvasóit, hogy irodalmunk történetét ne elszigetelten, hanem az ország politikai és művelő-

déstörténetébe ágyazva, a magyar nyelv fejlődésével összefüggésben tanulmányozzák. A kötet második része szövegkiadásokat (a szerző kifejezése szerint „elsődleges források” — szemben az első rész „másodlagos”, feldolgozás-anyagával) regisztrál: a XIII. fejezetben antológiákat és sorozatokat, a XIV.-ben mintegy 100, betűrendbe szedett író és költő műveinek legjobb kiadásait. Értékes gyakorlati segítséget nyújt a Függelékben a fontosabb irodalmi vagy irodalmi érdekű folyóiratok bibliográfiai adataival, valamint — angol anyanyelvű olvasói számára — a magyar — angol, angol — magyar szótárak felsorolásával.

Az 1960-ban lezárt kötet két része és függeléke összesen 1295 bibliográfiai tételt foglal magában: ez a szám akkor sem haladja meg lényegesen a 2000-et, ha a sorozatcímek alatt külön sorszám nélkül szereplő műveket hozzáadjuk. Ebből azonban a voltaképpeni irodalomtörténeti anyag (VIII—XI. fejezet) alig több, mint 300 tétel; a kiadásoké pedig — a sorozatok többletével együtt — körülbelül 900 (pl. Jókai egymaga közel 100). Tezla ebben az első kötetben — bevezető jellegének megfelelően — csak az általánosabb jellegű és érdekű irodalmat, illetve csak a jelentősebb írók főbb műveit (kiadásait) sorolja fel. Az írók jóval szélesebb körét kimerítőbben képviselő szerzői bibliográfiát (kiadások és irodalom) az értesülésünk szerint ugyancsak kész, előreláthatólag jövőre megjelenő második kötet fogja tartalmazni.

A szerzőnek még az említett korlátozás mellett is erősen meg kellett rostálnia a rendelkezésére álló bibliográfiai anyagot. A válogatás munkáját megnehezítette két, figyelmen kívül nem hagyható gyakorlati szempont is. Egyrészt tekintettel kellett lennie arra, hogy nyelvünket a nyugati országokban viszonylag kevesen ismerik, s ezért lehetőleg minden, a bibliográfia tárgykörébe illő, csak valamennyire is használható, angol vagy egyéb világnyelven írt tanulmányt fölvevett. Ezáltal összeállításra kultúránk és irodalmunk idegen-, főként angol nyelvű visszhangjának ez idő szerint legteljesebb könyvésztévé is vált, de természetesen jóval több ennél. (A nyelvi szempontú tájékozódás megkönnyítésére az indexek között külön mutatót is közöl a nem-magyar nyelvű tételekről, ill. a nem-magyar nyelvű bevezetést, tartalomjegyzéket vagy összefoglalót tartalmazó munkákról.) Másrészt bizonyos mértékig nyilvánvalóan alkalmazkodnia kellett az Egyesült Államok könyvtárainak lelőhely-adataihoz, hiszen nem lett volna értelme tömegével sorolni fel olyan műveket, amelyek esetleg hasznosabbak a meglevőknél, de hozzáférhetetlenek. (Nekünk erre nézve természetesen nincsenek konkrét értesüléseink, de a kötet bizonyos hiányosságait, kisebb aránytalan-

ságait hajlandók vagyunk ezzel magyarázni.) Mindezeket szem előtt tartva nyugodtan állíthatjuk, hogy a válogatás majdnem kifogástalan; kirívó hiányosságokra sehol sem akadtunk. A nagy körültekintéssel szerkesztett fejezetekben a polgári irodalomtörténet-írás alapvető, immár klasszikusnak számító alkotásai mellett örömmel fedezzük fel fiatal marxista irodalomtudományunk legjobb teljesítményeit is. A szerző elismerésre méltó tárgyilagossággal végezte válogató munkáját: a műveket általában szakmai súlyuk, hatásuk szempontjából igyekezett mérlegre vetni, és ez kevés kivétellel sikerült. Egyes fejezetek pedig, így elsősorban a külföldi kapcsolatokról tájékoztató VII., határozottan érdekesekek, számunkra is sok újat tartalmazók és sehol másutt így összegyűjtve nincsenek. Csak egyetlenegy általánosabb jellegű következtetlenséget érdemes e vonatkozásban szóvá tenni: Tezla elég gyakran vesz fel adataikban szemléletükben többé-kevésbé elavult század eleji vagy múlt századi dolgozatokat, doktori értekezéseket (összefoglaló jellegű vagy műfaj történeti, esztétikai stb. témájuk alapján), melyeknek egy ilyen bevezető, tájékoztató célzatú útmutatóban véleményünk szerint nincs helyük (pl. Gárdonyi Zseni: *A magyar szentimentális regény főbb képviselői*. 1907. — Gedő Szeréna: *Filozófiai költészetünk áttekintése*. . . 1911. — Molecz Béla: *A nyelvújítás korának nyelvszépítő törekvései*. Szentés 1928. stb.). A következőkben a válogatással kapcsolatos kisebb észrevételeinket soroljuk fel, anélkül, hogy ezeknek a tanácsadáson túlmenő jelentőséget tulajdonítanánk, hiszen egy ilyen szűk válogatásban a fontos és kevésbé fontos, az általános és a korlátozott érdeklődés irodalom közti határvonalat szinte lehetetlen valamelyes szubjektív önkény nélkül meghúzni. A fordításbibliográfiák között (I. B. alfejezet) első helyen említett Demeter Tibor-féle *Magyar szépirodalom idegen nyelven* c. kiadványának 1957—1958-ban egy lényegesen kibővített, 11 kötetes 2. kiadása is jelent meg. A szakbibliográfiák közé (I. C. alfejezet) fel kellett volna venni Sándor István magyar néprajztudományi bibliográfiáját (1956) és Geréb Lászlónak a hazai parasztlázadások verses és elbeszélő irodalmáról készített összeállítását (1949) is; Várkonyi Nándor *Az újabb magyar irodalom* c. monográfiájának nélkülözhetetlen, részletes könyvészeti anyagára pedig már itt, a szakbibliográfiai rész élén külön utalni kellett volna. A magyar nyelvi szótárak közt (III. fejezet) feltűnő a *Magyar tájszótár* (2 kötet. 1893—1901.) és az Akadémia új magyar helyesírási szótárának (10. javított és bővített kiadás, 1959) hiánya; de szívesen látnánk itt Tóth Béla *Szájru-l-szájra* c. szólásgyűjteményét is (1895). Szily Kálmán kitűnő nyelvújítási szótára, melyet Tezla a reformkori anyagba iktatott

(540. tételszám), ugyancsak inkább ide illett volna. (Megjegyzendő: ennek 1908-ban megjelent egy, Tezla által nem említett 2. része is.) A nyelvészeti tanulmányok közé (IV. B. alfejezet) fel kellett volna venni Benkő Loránd *Magyar nyelvújrástörténetét* (1957), Kálmán Béla *A mai magyar nyelvújítások* c. füzetét (1951), de mindenekelőtt O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* c. szótásmagyarázatait (1957). Az életrajzi lexikonok közé (V. fejezet) odakiváncozott volna még a Wurzbach-féle *Biographisches Lexikon* . . . magyar irodalomtörténeti szempontból is fontos 60-kötetes sorozata (1856—1891). Sajnáljuk, hogy Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* c. alapvető munkája (1937), amely annyira alkalmas arra, hogy a magyarság eredetével, nyelvvel kapcsolatos, külföldön ma is lépten-nyomon tapasztalható tájékozatlanságot eloszlassa, nem szerepel a történeti-kulturális vonatkozású irodalmat tartalmazó VI. fejezetben. A külföldi kapcsolatok anyagába (VII. fejezet) illett volna még Waldapfel József *Gorkij és Madách* c. tanulmánya (1958), valamint Turóczy-Trostler József *Zur weltliterarischen Bedeutung Petőfis* c. terjedelmes, elvi jelentőségű dolgozata (A. Litt. 1959, 1960). Az általános, összefoglaló irodalomtörténeti munkák között (VIII. fejezet) több ma már csak tudománytörténeti jelentőséggel bír, mint pl. a Ferenczy Zsigmond-vagy a Toldy Ferenc-féle; némelyiküknek felvételét pedig szintünk még az sem indokolhatja, hogy idegen nyelvűek (pl. Bowring vagy Újfalvy munkája). Kiegészítések a IX. fejezetben korszakanként csoportosított irodalomtörténeti anyaghoz: Horánszky Lajos: *Batsányi János és kora*. 1907. — *Csokonai emlékek*. Szerk. Vargha Balázs. 1960. — Mezei Márta: *Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. 1958. — *Petőfi nyomában*. Szerk. Békés István. 1959. (Képeskönyv, a költő világhírét is gazdagon illusztráló fejezettel.) — Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*. 1951. (Irodalmi vonatkozásokban gazdag tanulmány.) Mailáth János 1825-ben megjelent, ma már ásatagnak számító bevezető írása kéri a költészeti fejezetből (X. B.). A XI. fejezet (esztétika, kritika) anyagát szerencsésen egészítette volna ki a bevezető tanulmánnyal is ellátott *Haladó kritikánk Bessenyeitől Adyig* c. szöveggyűjtemény (szerk. Lukácsy Sándor, 1952) s a felszabadulás utáni kritikákból válogató *Irodalom és felelősség* c., Szabolcsi Miklós szerkesztette kötet (1955). A néprajzi anyag (XII. A. alfejezet) feltűnően sovány; kár, hogy hiányzik belőle Ortutay Gyula *The science of folklore in Hungary* . . . c. áttekintése (A. Ethn 1955); helyet kaphatott volna itt a *Magyar Népzene Tára* c. alapvető jelentőségű, nemzetközileg is elismert sorozatunk eddig megjelent 4 kötete is

(I. Gyermekekjátékok. 1951. — II. Jelel napok. 1953. — III. Lakodalom. 2 rész. 1955 — 1957. — IV. Párosítók. 1959.). A XII. D. alfejezetbe sorolt tanulmánykötetek számát könnyű szerrel meg lehetne sokszorozni. Ez esetben a szerző, kivételesen, kissé következetlenül járt el: több fontos tanulmánykötetet, egy-egy benne megjelent dolgozat címén, más fejezetekben említ és ismertet (pl. 533. tételszámon: Sötér István *Romantika és realizmus* c. kötetét), anélkül, hogy itt utalna rájuk. De, tekintettel ezeknek egyetlen korszakhoz leg-többször nem köthető tartalmára, még helyesebb lett volna a fordított megoldás. Ez a fejezet így túlságosan ötletszerűen hat. Hiába keressük benne az irodalomtörténeti emlékek könyvek fontosabbjait is (pl. a *Magyar századok* c., 1948-ban megjelent Horváth János-emlékkönyvet). Az antológiák és sorozatok körét is nagymértékben lehetne bővíteni (XIII. fejezet), pl. a *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig* c., a *Magyar Klasszikusok* sorozatban 1953-ban megjelent fontos kötetet, (melynek Esze Tamás-írta bevezető tanulmánya is kimaradt a gyűjtésből) vagy Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekeinek* kritikái kiadásával (1953). Tezla nem említi a *Hét évszázad magyar versei* c. gyűjtemény második, jelentősen kibővített 4-kötetes kiadását sem (1954).

A gyűjtést, mint említettük, 1960-ban zárta le a szerző, tehát a kötet megjelenése előtti 4 esztendő irodalmi-irodalomtörténeti természetű nem értékesíthette. Ez — egyfelől — teljesen érthető és indokolt. A szerző könyvének minden adatát személyesen ellenőrizte, a címleírásokat, annotációkat közvényű fel-dolgozás útján maga készítette, ami az ő sa-játos körülményei között valóban rendkívüli időáldozattal járt. Ráadásul közli a bibliog-ráfiában felsorolt művek lelőhelyeit is: több mint 100 egyesült államokbeli és közel 20 európai (Magyarországon kívüli) könyvtár adatait dolgozta fel, részben személyes gyű-jtőmunkával, részben különféle könyvtárjegyzékek és egyéb források alapján. Nagy se-gítségét, lényeges idő- és költségmegtakarítást jelent ez például egy kisebb amerikai egyetememen működő kutatónak, mert könyv-kölcsönzési igényével mindjárt a megfelelő címhez fordulhat, de hallatlan munkatöb-bletet is rótt ez az adatszolgáltatás Tezla Al-bertre; a *Magyar Könyvszemle* c. folyóirat bibliográfiái adatait például közel 30 könyv-tár rövidített jele s utánuk külön-külön a meglevő évfolyamok felsorolása követi, a

hiányos évfolyamok megjelölésével (1). — Másfelől azonban sajnálatosnak tartjuk ezt a néhány éves „lemaradást”, mert éppen ez az időszak a magyar tudományos kutatásnak és a könyvkiadásnak a bibliográfia profiljába-vágó területein rendkívül termékeny volt, s fontos részleteredmények mellett több, évek óta folyó kollektív munkálalatot értelt kiad-vánná. Vajon nem volna-e lehetséges, hogy a szerző, munkájának előkészületben levő 2. kötetében pótlólag regisztrálja (vagy legalább összefoglalóan ismertesse) ezeket a legújabb teljesítményeket?

A kiadvány általában logikus, áttekin-tető tagolású; csak a XII. fejezetet (*Vegyesek*) érezzük némileg következetlennek, illetve bi-zonyos mértékig feleslegesnek. A. pontját (*Néprajz*) a VI. fejezetben (*Történeti, kultu-rális stb. művek*), B. pontját (mely mindössze két tételből áll s *Humor* című) a XI-ben (*Esztétikai irodalom*), a D. pontban felsorolt tanulmányköteteket pedig az irodalomtörté-netek szomszédságában, esetleg velük egy fejezetben, külön alpont alatt kellett volna elhelyezni. Az E. alá sorolt szociológiai mun-kákat a VI. fejezet 3. pontjába lehetett volna beolvasztani. Így a XII. fejezetben tulajdon-képpen csak a kiadástörténeti anyag és az *Egyebek* maradt volna. De ezt a tagolási egyenetlenséget jól ellensúlyozzák a kötet egyes fejezeteit sokrétűen összekapcsoló uta-lások (a fejezetcímek alatt felsorolt tételszá-mok formájában), melyeknek rendszerét Tezla dicsérendő gondossággal építette ki, nagymértékben növelve ezzel összeállítása használhatóságát.

Tezla Albert 1955 óta több ízben járt Magyarországon, s nemegyszer hónapokon át dolgozott különféle itthoni intézmények-ben, könyvtárak kutatótermeiben. Sok jó barát-ra tett szert, akik munkáját végig őszinte érdeklődéssel figyelték és tanácsaik-kal támogatták. (A kötet előszavában majd-nem egy teljes oldalon át sorolja fel őket, s mond nekik köszönetet.) Mégis, úgy hisz-szük, valójában csak most, kötetének meg-jelenése után ismerkedtünk meg igazán ezzel a rokonszenves tudóssal, aki nemcsak a leg-őszintébb jószándékkal és segíteni akarással, hanem nagy tárgyi tudással és nem utolsó-sorban kitűnő gyakorlati érzékkel végzi ön-ként vállalt feladatát: irodalmunk, művelődé-sünk külföldi megismertetését. Érdeklődés-sel várjuk a második kötet megjelenését; meg vagyunk győződve róla, hogy vállalkozása-nak az első kötethez méltó befejezése lesz.

Kiss József

Studien zur ungarischen Frühgeschichte.

George Vernadsky: Lebedia. — Michael de Ferdinandy: Álmos. München, 1957. Verlag R. Oldenbourg. 112 S. (Südosteuropäische Arbeiten, 47.)

Ferdinandy dolgozata — hogy a kötet hosszabb lélegzetű munkájával kezdjük — szellemes írás és érdekes olvasmány. Szerzője Kerényi Károlynak, „a mesternek és barátának” ajánlotta, ezzel elárult valamit szemléletmódjáról és módszeréről is. (Érdekes lenne tudnunk, Kerényi hogyan vélekedik módszerének megvalósulásáról ebben a tanulmányban.)

A szerző Álmos alakját kíséri végig: „egy alapító alakját a mondában és a történelemben” — amint a dolgozat alcímében mondja. Anonymusnak, Kézainak és bővebb szövegezésű krónikáinknak Álmosra és az ősmagyarok vándorlására vonatkozó híradásait vizsgálja, veti össze egyéb keleti mondaelemekkel, s kísérli meg felvázolni az így adódó párhuzamokból az „Álmos-sorsot”: azt a történeti és mondai eseménysort, mely a magyarság szétválásától (Levedi és Álmos szétválásától) a honfoglalóknak a Vereckei-hágón keresztül való bejöveteleig és Álmos haláláig tartott. A kísérlet: monda (mitológiai alapelemek) és a valóban megtörtént dolgok szembesítése érdekes és hasznos lehet. Ennek azonban legalább az az egy feltétele van, hogy a vizsgáló az elgondolt (tehát mitológiai) és a valóságos események és erőtényezők között mindig vonja meg a pontos határt. Ha ezt nem teszi, zavar keletkezik, s a vizsgálódás során szétválaszthatatlanul összefolyik mindaz, ami megtörtént, azzal ami megtörténhetett, s azzal is, ami csak elgondolható. Sajnos, Ferdinandy módszere összevethető, mondhatni, „összefolyató” módszer; mindegy neki, hol találja tárgyát: történelemben-e, a magyar mondai hagyományban-e, a magyarral némileg rokon, vagy épenséggel nem rokon (pl. antik római) mondai hagyományban-e — rekonstruál, illetőleg konstruál mindebből egy élmény-sorozatot s ennek reális vetületeként egy eseménysorozatot, s ezenközben természetesen nem ér rá a történettudomány vagy az irodalomtudomány számos még eldöntetlen kérdésével birokra kelní, vagy ezeket akár csak tudomásul venni. (Hogy csak néhány pontot érintsünk: a magyarok szétválásának problémakörét; a krónika- és gesta-szövegeink egymáshoz való viszonyának kérdését; vagy azt a tényt, hogy a honfoglaló magyarok egyik része — talán éppen a zöme — Erdélyen keresztül jött be a Kárpát-medencébe, és a krónikának azt a híradását, hogy Álmost Erdélyben ölték meg, ő nem tartja érdemesnek fontolóra venni. Ferdinandy honfoglalói valamennyien a Vereckei-szoroson

léptetnek be az új haza területére, s Álmosa is „magasan az Ung-folyó fölött, Ungvár hegyén” áll, „ahol lejátsszódik az a szörnyű-szent cselekmény, amely után hatalma és szerencséje, sőt az ősi mitikus-mágikus kiválasztottsága is fiára száll át. Sára templom-má válik, s a templom a makrokozmosz jelképévé.” Stb.) — Nem vagyunk hivatva arra, hogy ezt a vallástörténeti módszert újólág bíráljuk, mindössze azt állapítjuk meg, hogy Ferdinandy dolgozata nem győzött meg módszerének tudományos szoliditágáról.

Am az irodalomtörténet szempontjából is kifogásolnunk kell módszerét. Ferdinandynak feltűnik, hogy egyes „mitológémák” (pl. a turul-ős, a hyperboreusi táj, a folyóvíz-jelkép) rendkívül sokáig élnek a magyar gesta- és krónika-irodalomban, sőt megfigyelése szerint egyre tartalmasabbakká válnak. És most megint zavarban vagyunk: valóban a monda továbbélését bizonyítják-e ezek a jelenségek (mint ahogyan a szerző fogalmazása sejteti velünk), vagy inkább a szépirodalmi igényekkel fellépő s ugyanakkor politikai indítékoktól is vezetett gesta- és krónika-írók különböző mintákra visszavezethető toposzairól van-e szó? Hogy Bonfini nem élő vallási hagyományra támaszkodva foglalta írásba Attila anyjának álmát fiának születése előtt; hogy a nagyobbik István-legenda írója megint csak nem pogány mitológémát épített bele elbeszélésebe István születésének leírása kapcsán — ezt biztosra vehetjük. Nem meggyőző az sem, hogy Anonymus színtelen közlésében: „cum maximo labore ad terram, quam sibi adoptabant, pervenerant” — még mindig a honfoglaló magyarok „hegy-élménye” tükröződnék, és hogy ebben a „hegy-élményben”, mely a Vereckei-hágó megmászásakor keletkezett, az ősi urali táj „hegy-élménye” született volna újjá. Amikor egy vérbeli író a hőseit magas hegyeken vezeti át, nem inkább őbenne magában mozdul-e meg a fantázia? És nem bővelkedik-e az antik irodalom is efféle leírásokban, amik azután a gesta-író fantáziáját mozdulásra serkentik? Nem tagadjuk, hogy a királyi jegyző sok mindent tudhatott, részben a nép száján élő hagyományból (ott is, ahol ezt nem jelzi), részben a királyi családban élő „hagyományból” — ám ezeknek elválasztása az előbb említett másfajta forrásanyagtól, az irodalmi mintáktól, rendkívül fontos. Ferdinandy még *elvi* szükségét sem érzí ennek a szétválasztásnak.

Ami Vernadsky rövidebb, őstörténeti jellegű dolgozatát illeti (1–32. l.), annyit állapíthatunk meg belőle, hogy szerzője egyáltalán nem ismeri a magyar nyelvészek és történészek ide vonatkozó eredményeit, s nyelvészeti megállapításai (mint pl. hogy a „Lebedia” szó a dél-oroszországi Lebed-Lybed-féle helynevekkel függ össze, s hogy a „Le-

bedias" név „hattyú” jelentésű nemzetségnév) éppoly dilettáns jellegűek, mint ahogyan egész koncepciója az. Nem értjük, hogy ennek a régi dolgozatnak a felújítása miért volt szükséges (első megjelenése angol nyelven: Byzantion 14:1939).

Boronkai Iván

Karácsonyi Béla: Tanulmányok a magyar—lengyel krónikáról. Szeged, 1964. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 63 l. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tom. XIV).

Karácsonyi Béla jelen tanulmánya csupán kezdő részlete egy nagyobb munkának, felmérése a magyar—lengyel krónika mai szövegahagyományának, ami nélkül a krónikával kapcsolatos irodalomtörténeti és történeti problémák nemigen oldhatók meg. A bevezetőben Karácsonyi megjelöli a nagyobb tanulmány céljait is: a mű „irodalmi műfajának, keletkezési helyének és idejének, akkor aktuális eszmei mondanivalójának, más kútfőkhöz való viszonyának, szerzője kilétének” problémái várnak megoldásra.

Mindebből a jelen részlet a szövegahagyomány mai állapotát, azaz a szöveg két változatát, a kéziratok s a kiadások kritikai leírását tartalmazza, s a fenti problémakörből a keletkezéssel részben a más kútfőkkel kapcsolatos kérdéseket közelíti meg. Karácsonyi a szöveg két változatának, a bővebb és a rövidebb variációinak részletes tartalmi kivonattal tipográfiailag is párhuzamba állítja, így fény derül a témák-motívumok hol érintkező hol eltérő viszonyára; bár a végleges, nagyobb tanulmányban filológiaiilag meggyőzőbb lenne, ha — legalábbis a problematikus helyeken — az eredeti latin szöveget is párhuzamba állítva olvashatnánk. Különösebb filológiai apparátus igénybe vétele nélkül fogalmazódik meg a két variációnak a Hartvik-legendához való viszonya is; eszerint elfogadhatónak tetszik, hogy a bővebb változat a Hartvik-legendára nyomán készült, a rövidebb pedig részben a bővebbet, részben az eredeti Hartvik-legendát használja fel, bár ez utóbbinak elemzése a tanulmány a későbbiek során sem vállalkozik.

A két variáció műfajának megjelölése körül tapasztalható zavar nem Karácsonyinak róható fel, sőt, a legenda-vita párhuzamot meggyőző okfejtéssel világítja meg, de a szakirodalom tisztázatlan gesta-krónika műfaj-problémáját neki sem sikerül megoldania, ez persze egy sajátosan ilyen irányú tanulmányra vár.

A kéziratok vizsgálata során kiderül, hogy a bővebb változatot négy lengyel kódex (amelyek közül az egyik a háborúban megsemmisült), a rövidebbet pedig csak egy tar-

talmazza. Valamennyi kódexről kötéstechnikai, paleográfiai, ortográfiai, tartalmi és provenienciális szempontból kapunk megnyugtató ismertetést. A varsói Zamoyski-kódex elemzésekor szellemesen bebizonyítja Karácsonyi, hogy a scriptor és a rubricator nem volt ugyanaz a személy, hogy az alapul vett kéziratban a fejezetcímek tömörebbek voltak, de ez a kézirat már nem állt a rubricator rendelkezésére. Írás, helyesírás, tartalom alapján határozza meg a kódexek hozzávetőleges keletkezési idejét is.

A kódexeket egymással is párhuzamba állítva megállapítja a szerző, hogy a krakkói Czartoryski-kódex kétségtelenül a Zamoyski alapján készült, s a wroclawi Ossolinski-kódex egy a Zamoyskinál korábbi, de a Hartvik és a Zamoyski között álló szöveg alapján. Az Ossolinski-kódex tartalmazza a magyar—lengyel krónika rövidebb változatának egyetlen fennmaradt szövegét. A meggyőző filológiai bizonyítás jó példája itt, hogy tételének cáfolatát is előre kivédi.

Végül az eddig sajnos gyenge és pontatlan kiadások részletes bírálatát kapjuk. Mivel Deér Józsefnek a Szentpétery-féle Scriptorum (SRH) számára készült szövegkiadása is gondatlan, felületes, hiányos, igaza van Karácsonyinak, amikor a pontos kritikai kiadást sürgeti.

A dolgozat eredményeit, a kódexek és kiadások viszonyát egy grafikus melléklet foglalja össze.

Kurcz Ágnes

Orationes Ladislai de Macedonia. Edidit: I. K. Horváth. Textum translationum Germanicarum recensuit: L. Valaczkai. Szeged, 1964. Szegedi nyomda. 48 p. (Acta Universitatis de Attila József nominata. Acta antiqua et archaeologica. Tom. VII.)

Több mint fél évtizeddel Macedóniai László életrajzának megjelenése után (Horváth—Obermayer: *De vita operibusque Ladislai de Macedonia*. Szegedini 1958.), ezzel a szövegkiadással befejezettnek tekinthető az ismert, de jelentősnek nem mondható humanista diplomata életének és munkásságának felmérése. A most közreadott beszédek lényegében a turcica-irodalom jellegzetes termékei, önmagukban kevés újdonságot és értéket hordoznak. A legnagyobb szolgálatot azzal teszik, hogy immár hozzáférhető kiadásuk révén megteremtik a lehetőségét egy tipikus hazai átlaghumanista életmű irodalomtörténeti elemzésének, vagyis éppen azt, amivel Horváth és Obermayer egyébként kintűnő dolgozata annak idején adós maradt.

A betűhív kiadás szövege megbízható, a jegyzetelés azonban szinte jelképes, annyira kevés. Szívesen vettük volna még azt is,

ha a vékonyka kötet két nyelven jelenik meg: humanista beszédek. sajnos még szöveggyűjtemények sem igen szoktak közölni, egyébként is Horváthot, nagyszerű stílusú, elegáns predesztinálta volna erre a feladatra.

A kiadvány ismét fölveti bennünk a kérdést: miért nincs a hazai latin irodalom termékeinek publicitásuk valamilyen tudományos sorozatban, ha már a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* folytatása, 20 év óta nem lehetséges? A szövegkiadások hiánya súlyos problémaként nehezedik a XV–XVI. századi irodalomkutatás munkájára, de addig is, míg ez megoldódik, lehetetlen föl nem figyelni arra a tervszerű, hasznos munkára, amelyre a szegedi tudományegyetem nem irodalomtörténeti (történeti- és klasszika filológiai-) tanszékei mutatnak példát évek óta.

V. Kovács Sándor

Mészáros István: A középkori nevelés. Bp. 1964. Tankönyvkiadó V. 156 l. (Egyetemes neveléstörténet)

A sok tekintetben hézagpótló munka — Finácsy Ernő: *A középkori nevelés története* c. művének második és egyben utolsó kiadása 1926-ban jelent meg — ismertetése magyar irodalomtörténeti folyóiratban is helyet érdemel, mert a szerző — az egyetemes fejlődés menetébe beleágyazva — a hazai neveléstörténet fontosabb mozzanatait, s így középkori irodalmunk képviselőinek ismeretszerzési útját is röviden felvázolja.

A „világi értelmiség” kialakulásának a tárgyalásánál Mészáros bizonyos pontokon eltér a legújabb szakirodalom megállapításaitól. A középkori klerikusokról szólva rámutat ugyan a klerikus megjelölés tág voltára és olykor folytatott „értelmiségi” foglalkozására, megemlíti, hogy a klerikusok többségükben nem végeztek papi funkciókat, de még így is túlságosan a papsághoz sorolja őket, a „polgári értelmiségi réteg” első képviselőit, a deákokat pedig jóval később, a XIV–XV. század fordulójától ismeri csak. (Ezzel szemben vö.: Mezey László: *Paleográfia*. Egyetemi jegyzet. 1962. 61.) A klerikusok és a deákok külön-külön fejezetben, egymástól távol tárgyalása a nem szakember számára a „klerikus” > „literatus” fejlődést szinte teljesen eltünteti, a deákok működési területeinek a felsorolásánál pedig Hajnal (*L'enseignement de l'écriture aux universités méévdiiales*. Budapest 1959²), Gerézdi (*A magyar világi líra kezdetei*. Bp. 1962. kül. 19–37.) és mások adatainak a figyelmen kívül hagyásával éppen egyik legfontosabbról, a királyi kancelláriákban és a bíróságoknál betöltött szerepükről nem emlékezik meg a szerző. Mészáros a vo-

natkozó két fejezethez nem közöl bizonyító anyagot. Hajnal szerint a magyarországi és a nyugati klerikusok társadalmi helyzete közt különbségek vannak: nálunk ez a réteg homogénabb volt és inkább megőrizte egyházas jellegét (im. 215) Gerézdi állításai csaknem kizárólag nyomtatásban megjelent forrásanyagon alapulnak. A kérdésben igen nehéz állást foglalni mindaddig, amíg történet-tudományunk régi adósságát nem törleszti és a magyar világi értelmiség kialakulásának a problémáját a teljes levéltári forrásanyag bevonásával meg nem oldja. Hajnal és Mezey felfogása mindenestre meggyőzőbb, mint szerzőé, az pedig már most biztosnak mondható, hogy a Mészáros által használt „polgári értelmiségi réteg” kifejezés (135). nem a leg-szerencsésebb. Származását tekintve ez a réteg — a polgárság mellett — szegényebb nemesi, feltörekvő paraszti és plebejus elemekből is rekrutálódott, ha pedig foglalkozását kívánjuk szembeállítani az egyházi pályán működő értelmiséggel, sokkal meggyőzőbb — a másutt a szerző által is használt — „világi értelmiség” kifejezés.

Itt szeretnénk még szóvá tenni néhány hiányosságot, pontatlan fogalmazást. Az első magyarországi helyi legendák keletkezési helyeként a szerző a Szent-Márton-hegyi kolostort jelöli meg (36). A vonatkozó mondatot nem ártott volna egyértelműbbé tenni, mert jelenlegi megfogalmazásában úgy is érthető, hogy a legendákat ott is írták, ami nem áll maradéktalanul (pl. Mór pécsi püspök korában írta meg Zoerard és Benedek legendáját. — vö. Zoltvány Irén: *A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt*. PRT I. 413). Végül megemlítjük, hogy helyesebb lett volna, ha a történeti áttekintést nyújtó fejezeteknél a legmodernebb szakirodalomra épít a szerző: A magyar államszervezet kiépítései az általa alapul vett frank hatás (36) mellett szláv hatással is számolnunk kell (Elekes Lajos—Lederer Emma—Székely György: *Magyarország története. Az őskortól 1526-ig*. Bp. 1961. 64), a céhes oktatásról és nevelésről szóló fejezet (135–143.) pedig neveléstörténeti szempontból is nyert volna, ha a magyar ipar és a céhek történetének régi, Szádeczky Lajos által adott feldolgozása mellett Szűcs Jenő jóval frissebb monográfiáját (*Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Bp. 1955) is használja a szerző. Így sort keríthetett volna — többek közt — a legények mesterré válását nehezítő intézkedések mélyebb társadalmi okainak a vizsgálatára is.

Mindemellett a munka szemléletesen összeállított képanyagával, könnyed, élvezetes stílusával hasznos olvasmányt nyújt a neveléstörténet iránt érdeklődőknek.

Bertényi Iván

Bornemisza Péter: Énekek három rendbe. Detrekő 1582. A kísérő tanulmányt írta: Kovács Sándor Iván. A faksimile szövegét gondozta: Varjas Béla. Bp. 1964. MTA Irodalomtörténeti Intézet — Akadémiai K. 3+333+5 lev. (Bibliotheca Hungarica Antiqua. 6.)

A Bornemisza-énekeskönyv — leggazdagabb XVI. századi énekgyűjteményünk — nem kizárólag templomi használatra készült, hanem (főleg a második és harmadik rész anyaga) a magánajátosság céljait is hivatva volt szolgálni. Magába olvasztotta a korábbi gyűjtemények csaknem teljes anyagát (276 éneket tartalmaz) és számos olyan darabot is megőrzött, melyek egyetlen más forrásban sem maradtak fenn (pl.: Nyilas István: *Házások énekei CCXXXVIII.* és Szepetneki János: *Bátorítás halál ellen CCXLVI b. stb.*) Faksimile-kiadása az irodalomtörténészek, a nyelvtudomány, a nyomda- és helyesírástörténet, könyvdíszai révén pedig a művészettörténészek számára olyannyira szükséges és kíváncsú volt, jelentősége mindenki számára annyira nyilvánvaló, hogy ennek külön méltatására felesleges is szót vesztegetnünk, máris rátérhetünk tulajdonképpeni feladatunk; a kísérő tanulmány méltatására.

Kovács Sándor Iván az énekeskönyvet nem önmagában, elszigetelten vizsgálja, hanem — igen helyesen — Bornemisza írói életművének szerves részeként igyekszik bemutatni. Felvázolja, hogyan kapcsolódik a korábbi énekhagyományhoz és miben hoz újat, részletesen elemzi Bornemisza szövegek közlési módszerét, áttekinti szövegjavításait (azokat a helyeket is felsorolja, ahol Bornemisza „rontott” az eredeti szövegen), befejezésül az énekeskönyv jellegéről, célkitűzéseiről, valamint utóéletéről tájékoztat.

Tanulmánya első részében Bornemisza életrajzában fehér foltjait igyekszik eltüntetni. Eredményei (Bornemisza 1553 és 57 között valószínűleg Sárovarott tartózkodott) igen elgondolkodtatóak, azonban nem tartoznak szorosan az énekeskönyv problematikájához és így ez a kitérés a tanulmány szerkezetének sem válik előnyére. A dolgot gerincét B. szövegek közlési módszeréről és javításairól szóló rész alkotja. Már első áttekintésre feltűnik néhány apróbb hiba. Olyanok, hogy ha nagyobb melléfogások nem lennének, a szövegben egyszerű tollhibának minősülne: A 32. lapon idézi Kákonyi Péter Sámsonjából a 15. sort: „Egy ember, *Mánne*, ő közötték vala,” holott helyesen Bornemisznál is és Hoffgreff szövegében is *Manue* áll. (CCLXXXIVb.) Hibás sorszámozás a 33. la-

pon: „Sámson örömeiben beküldték vala” nem a 67. hanem a 71. sor. A 34. lapon idézi a Sámson 84. sorát: „De még annyit *adok*, ha meg nem lelitök.” — de hibásan, mert Bornemisznál és Hoffgreffnél *allok* van.

„Kákonyi felező tizenkettősökben írta énekét; néhány jó sorát Bornemisza elrontja, az eleve rosszakat pedig olykor nem javítja ki” írja Kovács Sándor Iván a 32. lapon és az elrontott sorok között idézi a 16. sort: „Sokaig ő tarsi *magtalan élt*.” Elkerülte figyelmét, hogy Bornemisza énekeskönyvében így van: „Sokaig ő tarsi *magtalan élt vala*.” (CCLXXXIVb.) Szó sincs tehát arról, hogy elrontotta volna a szöveget. Több helyen Bornemisza javításait viszont nem regisztrálja. A 68. sor rimelését pl. így állítja helyre: Csak attya, anyja es akkor véle vala” (Hoffgreff szövege) az énekeskönyvben helyes formában: „Czac attya es annya ackor vala vele.” (CCLXXXV.) A 105. sornak: „Igen ijede Sámson felesége” szótagszámát állítja helyre: „Igen megijede Samson felesége.” (CCLXXXVb.)

Kákonyi Hester-históriájával kapcsolatban ezeket írja: „Hiányzik viszont Bornemisznál az utolsó strófa, s Szilády szerint helyette ez áll: Az úristent félni, őtet szeretni. Minden kevelységet eltávoztatni, Nyavalyánkban segítségül őt hívni, Példa lehet az Hesternek éneke. Ez a strófa Bornemisza kéziratából egyszerűen hiányozhatott, mert nincs meg pl. az általa közölt szövegben a 89—101. sor sem. Tehát csonkább szövegből dolgozott, mint a Hoffgreff-énekeskönyv szerkesztője...”

A fogalmazás félreérthető. Úgy tűnik, mintha az idézett négy sor hiányozna Bornemisza szövegéből. De az éppen úgy megvan, mint ahogy a 89—101. sorig sem hiányzik. A 89. sor így indul Hoffgreffnél: „Hamar házak szerte mind eljáznak”, Bornemisznál pedig így: „Hamar ország szerint mind el iaranak” és végig a 101. sorig hasonló apróbb változtatásokkal megtalálható a szöveg (CCCXIIIab). A 38. lapon A Folio postilla XVI. századi énekeskönyvekben nem található ének-utalásai között megemlíti a *Valamely ember üdvözlőni akar kezdetűt*, pedig az általa méltatott Bornemisza-énekeskönyvben megvan (XXXV.), a tartalomjegyzékben is szerepel.

Szaporíthatnók még a kisebb-nagyobb hibák számát, de felesleges. Ennyiből is nyilvánvaló, hogy Kovács Sándor Iván nem vizsgálta meg elég alaposan a szövegeket és ezzel eredményeit, következtetéseit tette iluzorikussá.

Tarnóc Márton

Apácai Csere János válogatott munkái. 1—2. köt. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szigeti József. Bukarest, 1965. Ifjúsági K. 138 169 l.

A két kis kötetből álló kiadvány az ifjúság számára készült, a szövegek válogatása is ennek a célnak felel meg. A *Magyar Enciklopédia* az előszó és az első rész teljes szövegét közli a szerkesztő, s részleteket a további fejezetekből. Helyesíthető ez a válasz, hiszen Apácai az előszóban indokolja meg főművének megírását, itt tisztázza forrásait és azok jellegét, valamint módszertani utasításokat ad a mű anyaga tanulásának sorrendjére vonatkozólag. (Az *Enciklopédia* egyes fejezetei ugyanis a tudományok objektív rendszerének sorrendjében és nem a tanítás sorrendjében követik egymást.) Az első rész pedig Descartes ismeretelméletének első hazai rövid összefoglalása. E szemelvények (45—124) egészében, a hozzájuk fűzött jegyzetekkel együtt, a mű filozófiai megértése szempontjából is helyes képet adnak XVII. századi irodalmunk eme úttörő alkotásáról. — A második kötetben Apácai kisebb filozófiai és pedagógiai műveiből, a *Magyar Logikáskából* kapunk részleteket, s olvashatjuk a szerző legszebb magyar írását, a *Tanács* dialógusban írott szövegét. A művelődéspolitikai írások sorába tartozik Apácai két itt közölt latin nyelvű remeke, gyulafehérvári (*De studio sapientiae*) és kolozsvári (*De summa scholarum necessitate*) székfoglalója, a „bölcsetség tanulásáról” és az „iskolák feletti szükséges voltáról”. Néhány levele (1657—1659) után Apácai *Akadémiai terveze* (1658) zárja le nagy horderejű munkáinak sorát. Megemlíthetjük, hogy a szövegekhez (5—139) jól tagolt, világos és tömör fogalmazású jegyzetek, életrajzi adatok és névmagyarozatok tartoznak (143—169).

Az ifjúsági kiadványba szánt értékes bevezető szakfolyóiratban is megállná a helyét. Szigeti nem első ízben foglalkozik Apácaival. Egyetemi jegyzetén kívül ismerjük „a világi tudományosság úttörőjéről” írott dolgozatát (Korunk. 1959), valamint Apácai „társadalmi nézeteinek kérdéséhez” c. tanulmányát (*Studia Universitatis* ... Cluj 1962). A bevezető-dolgozat kiegyensúlyozott, szilárd alapon nyugvó, önálló elemzésekben és marxista fejtegetésekben gazdag írás, amely ugyanakkor kritikailag feldolgozza és mérlegeli az Apácai-kutatások legfrissebb eredményeit. Különös erőnye a tanulmány, hogy európai távlata van, s a XVI—XVII. századi európai fejlődés szemszögéből közeledik az erdélyi gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok jellemzéséhez. Módszerbeli erőnye, hogy Erdély népei művelődéstörténetének egészét belátja, végig tekint a magyar, román és szász iskolázás helyzetén;

Apácai mellett jól ismeri a román Mihail Halici s a szász Valentin Frank von Frankenstein, a kartézianus nézetek kiváló erdélyi képviselőinek működését is.

A bevezető azt tekinti fő feladatának, hogy képet adjon Apácai belső fejlődéséről, melynek során Szigeti szem előtt tartotta a kartézianus filozófiának és puritánus ideológiának kelet-európai útjait is. Az Apácai gondolatrendszerben mutatkozó ellentmondásokra is rátapintva megállapítja: „... ezek az ellentétes gondolatrendszerek nem töltheték be ugyanazt a szerepet, mint ott, ahol az objektív fejlődés felvetette szükségletek ideológiai megfogalmazásaiként jelentkeztek, hanem megváltoztatták funkciójukat, a hazai viszonyokhoz alkalmazkodtak ... a feudális uralkodó osztálynak nem volt szüksége a tudományokra, ezért az irántuk való igény sem fejlődhetett ki, s az adott pillanatban értetlenül állottak Apácai törekvéseivel szemben.” (43).

Szigeti tanulmánya ismét rávilágít arra, hogy Apácai pályájában nem a meg nem értett „magyar értelmiségi” tragikus vergődését kell szemlélünk. Hiszen a hozzá hasonló korai nagy felvilágosítók és nemzetevelők, mint pl. a német Wolfgang Ratke, Comenius, Mihail Halici sorsát is az Apácaiéhoz hasonló objektív akadályokból adódó helyzet döntötte el. Apácai életútja nemcsak erdélyi jelenség volt — hangsúlyozza Szigeti, az ő sorában osztoztak más kelet-európai népek legműveltebb fia is. Az összehasonlító szempont érvényesítése és a kelet-európai fejlődési jellegzetességek kiemelése értékes hozzájárulás egy középkelet-európai irodalomtörténet mai feldolgozásához.

Hopp Lajos

Szalatnai Rezső: A szlovák irodalom története. Bp. 1964. Gondolat K. 257 l.

Közhely, de ismét hangsúlyozni szeretnénk: a Gondolat Kiadó helyes célt tűzött maga elé, amikor megjelentette a környező népek irodalmát ismertető könyvsorozatát. A magyar összehasonlító irodalomtörténet-írásnak régi mulasztását pótolja ezzel: Heinrich Gusztáv Világirodalomtörténetének vonatkozó fejezeteit nem magyar tudósok írták, Babits Mihály nem foglalkozott a kis népek irodalmával, Szerb Antalnál kapott ugyan egy rövidke fejezetet a kérdés, de a korabeli politikai helyzet nem segítette elő alaposabb és helyesebb tájékozódását, így nála is torzóban maradt kezdeményezésről beszélhetünk csak. Pedig százados egymásra utaltságunk, majd szocializmust építő népeink barátsága és szövetsége egyaránt szükségessé tették és teszik a helyes tájékozódást egymás kultúrájában, irodalmában. A XIX. század óta újra és újra fellángoló nacionalista

usztítás, a két világháború közötti időszak sovinszta hangulatkeltése után különösen fontos volt a reális kép megvonása. Nem véletlen tehát, hogy Sziklay László nagylélegzetű tudományos összegezése (*A szlovák irodalom története*, Bp. 1962) után e népszerűsítő-ismeretterjesztő szándékú sorozat is helyet adott a szlovák irodalom történetét tárgyaló kötetnek.

Szalatnai Rezső, aki maga is felvidéki születésű, s 1945 után is tevékeny részese volt még egy ideig a szlovákiai irodalmi életnek, a cseh irodalom történetének megírása után vállalkozott a szlovák irodalom bemutatására is.

A szlovák irodalom összefoglaló tárgyalása nem lehetséges annak a problémának megkerülésével, hogy a szlovák irodalom évszázadokig mint a magyarországi irodalom szerves része, sokszor éppen a magyar irodalommal szemben folytatott harc termékeként fejlődött. Helyes, hogy Szalatnai nem hátrált meg e kérdés elől, azonban nem minden esetben járt el kellő tapintattal (Kollár túl leegyszerűsített bemutatására gondolunk). Könyvét egyébként két szembenállóan elkülöníthető részre oszthatjuk. Az 1914–18-cal kezdődő időszakkal kezdődő fejezetek olvasásakor érezhető, hogy a szerző otthonosan kezeli anyagát: személyes ismerősként mutatja be az írókat, helyesen tájékozik a polgári, majd a szocializmust építő Csehszlovákia politikai-társadalmi viszonyai között. Ezeknél a részeknél stílusát a személyes élmény tüze fűti, mégis kiegyensúlyozott, higgadt, adatai is megbízhatóak.

Könyvének történeti anyagánál elbizonytalanodik. Különösen szembetűnő ez a XVI–XVII. századi irodalom esetében. Martin Rakovský nevét hiába keressük a latin nyelven verselő szlovák írók között, pedig, ha nem is túl jelentős, jellegzetesen reneszánszköltő volt. A Fanchali Jób-kódex (s nem Fancsali Joób!) jelentőségét a szlovák irodalomtörténet szempontjából pedig fel sem ismeri Szalatnai. Kár, mert az 1958-ban az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (s nem a bécsi Staats-archivban, ahogyan Szalatnai jelzi!) talált szöveggyűjtemény szép példája a két név közös irodalmi múltjának. Ján Mišianik — a kódex felfedezője — még azt is valószínűnek véli, hogy a szlovák nyelvű szerelmi dalok szerzője Balassi Bálint volt!

Sajnos, a régi szlovák irodalom történetének-körképének megrajzolásokor pontatlanul hivatkozik forrásaira is, s ez egy népszerűsítő könyv esetében is megengedhetetlen. (Selecky versének teljes címe: *Obraz panej krásnej perem malovaný*. Beniczky Péter születési évét hibásan adja meg 1606-ban. Amade László *valóban* írt szlovák nyelven verset, nem csak „mondják” stb.) Fel-tétlenül arányt tévesztő, hogy Bél Mátyás

„finom mosolyú arcánál” alig időz pár sor-nyit!

Még az a kérdés is felmerülhet, hogy mindenben megfelel-e az ismeretterjesztés, a *nívós* ismeretterjesztés szempontjainak, ha egy tudományosság igényével is fellépő műben ilyen sorok fordulnak elő, és sajnos nem is ritkán: „(Vajanský) az elmagyarosodott felvidéki arisztokráciát hívta *fájón-szerelmes szarvasbögéssel*”; „Stúr... nemcsak Herdert veszi be, hanem Hegelt is”, vagy: „Chalupka... a szlovák bocskoros nemesek ostoba magyarkodását *kapta le*”, majd alább ugyanő „újra *nekicifelődött*” drámái fordításának stb. Ahogy a sűrűn szereplő ellágyult jelzők és hasonlatok („vadgalamb bűgös hangulat”, „pöttöm szlovák értelmiség”, „lábujjhegyen járó esti szellő susogása”) nem avatják stílusát emelkedetté, a népies „kiszólások” sem teszik népszerűvé!

Végh Ferenc

Fábry Zoltán: Kúria, kvaterka, kultúra. Adalékok a csehszlovákiai magyar kultúra első fejezetéhez (1918–1938). 1964. Bratislava, Slovenské Vydavateľstvo Krásnej Literatúry. 318 l.

Több mint egy évtized telt el a felszabadulás után, amikor múltunk felé fordulva a szocialista irodalom, a hazai s a világha szétszóródott kommunista írók hagyatékának felmérése közben, kezdtük felfedezni a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom pozitív hagyományait is. Nemcsak az életkoruk hajlatához érkezett írók természetakarításának igénye, de elmúlt korok történeti és irodalomtörténeti feldolgozása, az internacionalista magatartásra tanító példák keresése is aktuálisá tette, hogy ezen irodalom legjobbjai, Balogh Edgár, Győry Dezső, Forbáth Imre és Fábry Zoltán kötetei sorra megjelenjenek. 1955-ben jelent meg Fábry Zoltán felszabadulás utáni első könyve, s azóta ez a mostani, mely az egyelőre még hiányzó csehszlovákiai magyar irodalomtörténet pótlására hivatott, a hatodik. Szerves kiegészítő, helyesebben megelőző része az 1963-as *Harmadvirágzásnak*, mely az 1948–1958-as időszak irodalmának kritikai feldolgozása.

Anyagát két fő fejezetre osztotta a szerző. Az I. részben 1938 előtt írt kritikáit, tanulmányait adja közre. Az első írás 1923-ból való. „... kezdő léptemből — a nacionalista periódusból — nem iktathattam ide semmit. 1920-ban partra vetett, levegő után kapkodó halként, a talajtalan, hazát, történelmet vesztett magyar szólt belőlem.” A kötet első itt közölt írása, a *Kassai Napló* 1923. április 1-i számában megjelent *Irodalom és magyarság*,

már új világszemléletet keres, a csehszlovákiai magyarság és irodalom elé életet adó és biztosító feladatokat vázol, leküzdvé az elvesztettség és reménytelenség közérzetét. Valószínűleg első megfogalmazása annak a továbbiak folyamán a kiteljesedésig tökéletesített magatartás-eszménynek, mely a többszörösen széttört, elveszettnek hitt nemzeti irodalom helyett a világirodalom és a szocialista jövő távlatainak nekifeszülve, a küldetés hitével vállalja acsarkodó és búsmagyarkodó sovinizmusok ellenében egy új erkölcsű irodalom normáinak kialakítását. „A háború utáni magyar szellemi glóbus a mi másult szemünknek a török hódoltság térképét idézte. A magyarországi terület: ellenforradalmi hódoltság, következképp csak mi és Erdély lehetünk a jövő folyamatossága. Ez a felismerés célja lényegült. Egy kisebbség vállalta az akadályozott többség progresszív munkakörét.” A britanniás Budapest idejében fogalmazódott meg az egységesen reakciónak tekintett magyarországi irodalommal való szembenállás, a sommás ítékezésre való hajlandóságból azonban valamennyit megőriztek még a későbbi kritikák is. A legnagyobb hűvel Fábry Zoltán a nacionalizmus és a provincializmus ellen fordul cikkeiben. Gyilkosan ironikus tolla élet magasra felfokozott szenvedéllyel tudta forgatni a „kúriás-kvaterkás”, „uram-bátyám” asztaltársasági irodalmi élet leleplezésében, de igényes, szigorú, kegyetlenül szókimondó kritikusa volt a progresszív irodalom képviselőinek is, ha úgy látta, hogy azok letértek célkitűzéseik útjáról.

Amint a szerző szép bevezető „Visszanéző”-jében megemlíti, az itt közölt válogatás „esetleges”, több fontos, e korszakból való írása nem került bele a kötetbe. Azonban így is szemléltető és jól érzékelhető képet ad egy induló irodalom pozitív szándékairól, eredményeiről és meg-megbotló lépéseiről, s mindenekelőtt az adott kor irodalmi életének atmoszférájáról. Hogy ez az irodalom csakhamar kinőtte gyermekcipőit és progresszivitásában valóban több esetben tudott indítatást adni a magyarországi irodalomnak is, abban nem kis szerepe volt Fábry Zoltán céltudatosan irányító, következetes kritikai munkásságának. Szellemi erjesztő, eszmei tisztázást kiváltó szerepe volt cikkeinek. Az *Etnográfiai szocializmus* c. kritikája, mely annak idején a *Korunkban* jelent meg, kortársi visszaemlékezések szerint is majdnem hogy történelmi jelentőségű volt a csehszlovákiai társadalmi mozgalmak alakulása szempontjából. Hatására indult meg a Sarlós mozgalmon belül az a fejlődési folyamat, mely a sarlósok nagy részét a cserkész-játékos

kirándulásoktól, a szociográfiai munkálkodáson át a kommunista mozgalommal való azonosuláig vezette. Morvay Gyuláról, Ilku Pálról, Győry Dezsőről, Egri Viktorról, Vozári Dezsőről, Szabó Béláról szóló kritikái mindig lényegre tapintóak. Értékmérő kritériumai: humanizmus és szociális érzékenység. Szocialista irodalmat akar nevelni s ezért — igen helyesen —, elsősorban szociális mondani-valót kér számon az íróktól. E szempont kizárólagos érvényesítése és felfedezésvágya, mellyel kezdő ígéretek sokszor túlhamar magasra emel, néha az értékek arányeltolódásához, egyoldalú ítéletekhez vezet.

A két világháború közti csehszlovákiai magyar kulturális életet végigtekintve meg kell állapítani, hogy politikai, irodalompolitikai mozgalmak jelentősebbek, mint irodalma. Fábry egész élete munkásságának is nagyobb hányadát alkotják politikai, publicisztikai írásai. Ilyen karakterű művek a kötetben „A Major-per” és a „Megváltók, legendák, mementók” c. fejezet cikkei, melyek többnyire csak közvetett módon kapcsolódnak valamiképp az irodalomhoz, de nélkülözhetetlen dokumentumok az adott kor társadalmi helyzetének tanulmányozásához. A *Major-per* c. riport, amelyet Az *Útban* az akkori cenzúra nem engedett megjelentetni, s itt jelenik meg teljességében első ízben, arról a híres „kosuti sortűz”-ről és következményeiről tudósít, mely a csehszlovák demokrácia álarcának lelepleződését és a progresszív magyar erők balratolódását vonta maga után. A „Megváltók, legendák, mementók” c. fejezetben pedig olyan írásokat találunk, mint pl. az *Úzenet Kassán át*, amely azon az antifasiszta manifesztációs nagygyűlésen hangzott el 1938. július 31-én, ahol Klement Gottwald, Major István és Villiam Siroky után a szlovák írók nevében Laco Novomesky, a csehek nevében Marie Pujmanová beszélt.

A kötet második kisebbik részében ugyanezt a korszakot az évtizedek távlatával és tapasztalatával visszanező író idézi újra egy-egy író, költő, irodalmi irányzat értékeléseként. Legfontosabbak: a Szentiványi Kúria, a *Korunk*, Sellyei József, Vass László, Forbáth Imre, Balogh Edgár munkásságának értékelése.

Kétszeresen teljes képet ad így a kötet. Nyomon követhetjük benne egyrészt Fábry Zoltán fejlődését, első jelentős írásától napjainkig, s ugyanakkor, ha nem is szintetikus összefoglalásban (ezzel még adósunk), de izgalmas irodalomtörténetet nyújt a polgári Csehszlovák Köztársaság magyar irodalmáról

Varga Rózsa